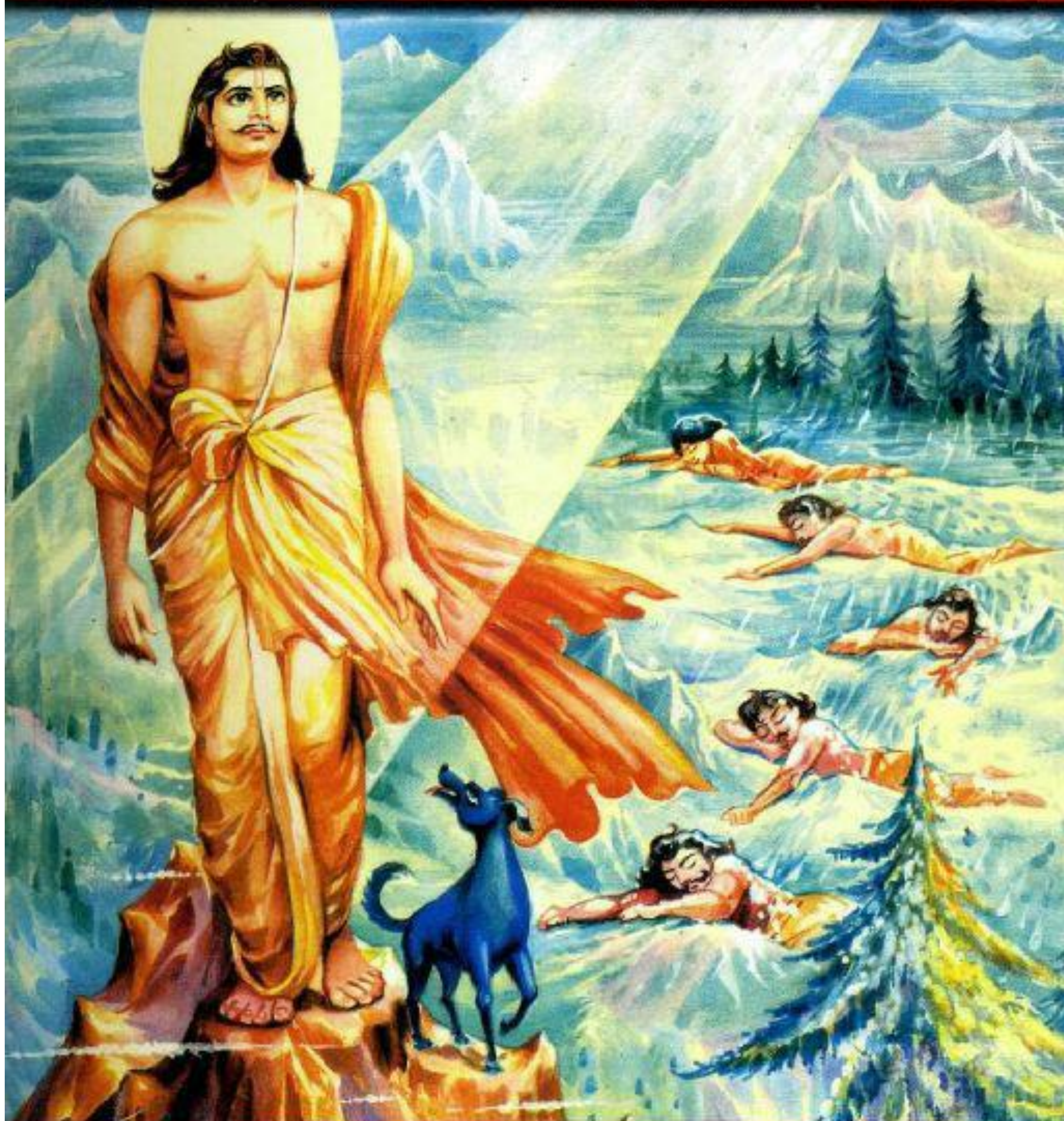
ऑगस्ट २००१ Rs. 10/-

चांदोबा

मोठा कोण आहे?

एक दिवस एक शेतकरी शहरांत जात होता. रस्त्यांत त्याला एक व्यापारी व एक शिक्षक भेटले. तिघेजण गप्पा मारत पायी चालत जात होते. चालता चालता दुपार झाली. तिघांना भूक लागली होती. पण कोणाच्याच जवळ अन्न नव्हते. जवळपास कोठेही गांव दिसत नव्हते. अशा स्थितीत ते तिघे एका बागेजवळ पोचले. बागेत फणसाच्या झाडाला फणस लगडलेले होते. त्यांचा सगळीकडे घमघमाट सुटला होता.

तिघांनी बागेच्या माळ्याला सांगितले की त्यांना खूप भूक लागली आहे. म्हणून त्यांना जर एक फणस मिळाला तर ते आपसांत तो वाटून घेऊन ते आपली भूक भागवतील. माळ्याने एक पिकलेला फणस तोडून त्यांना दिला.

शेतकरी फणस कापू लागला. त्याच्या मनांत बाकीच्या दोघांपेक्षा मोठा वांटा घेण्याची इच्छा झाली. ह्या विचाराने तो म्हणाला. "आपण तिघे तीन वेगळे उद्योग करतो. मी शेती करतो. व्यापारी व्यापार करतो व शिक्षक शिकवतात. या तिन्ही व्यवसायांपैकी ज्याचा व्यवसाय श्रेष्ठ आहे, त्याला एक वाटा जास्त मिळायला पाहिजे. यावर तुम्हा दोघांचे काय म्हणणे आहे?" शेतकऱ्याचे म्हणणे असे होते की मनुष्याला व्यापार, व शिक्षणापेक्षा अन्न जास्त महत्वाचे आहे. म्हणून धान्य पिकवणाऱ्याला, म्हणजे शेतकऱ्याला, एक वांटा ज्यादा मिळायला पाहिजे. भुकेने बेजार झालेले व्यापारी व शिक्षक त्याच्या व्यवसायास कमी लेखणार नाहीत.

शेतकऱ्याचे हे बोलणे ऐकून शिक्षक म्हणाले, "तुमच्या ह्या म्हणण्याला उत्तरादाखल मी एक गोष्ट सांगतो. एका गांवात एक धनिक राहात होता. त्याला तीन मुलगे होते. ते तिघे उनाडपणा करत इकडे तिकडे हिंडत असत. त्यांच्या उडाणटप्पूपणा मुळे त्याचे वडील अतिशय दुःखी होते.

धनिक म्हातारा झाला होता. तो मरताक्षणीं त्याची मुले कांही तासांतच त्यांच्या मालमत्तेची विल्हेवाट लावतील. हे टाळण्यासाठी धनिकाने एक उपाय शोधला.

त्याने आपल्या मुलांना वेगवेगळे बोलावून त्यांना आपले मृत्यूपत्र दाखवले. त्यांत असे लिहीले होते की त्याच्या मृत्यूनंतर त्याच्या मालमत्तेचे चार वाटे होतील. त्याच्याकडून ज्या मुलाला अंगठी मिळेल, त्याला एक वाटा अधिक मिळेल. धनिकाने सगळ्या मुलांना हेच सांगितले, "मुला, तू जर जबाबदारीने वागलास तर ती अंगठी मी तुलाच देईन."

कांही दिवसांनी धनिक मरण पावला. पंचांनी एकत्र बसून मृत्यूपत्र वाचले. त्याच्या मालमत्तेचे चार भाग केले. नंतर त्याच्या मुलांना बोलावून विचारले, "तुमच्यातील कोणाला आपल्या वडिलांची अंगठी मिळाली आहे?"

एकाने अंगठी दाखवत म्हटले, "मला अंगठी मिळाली आहे." दुसऱ्याने व तिसऱ्याने पण आपल्या अंगठ्या दाखवल्या. वडिलांनी एक दुसऱ्याच्या अपरोक्ष सगळ्यांना अंगठ्या दिल्या होत्या. तिन्ही अंगठ्या सारख्या होत्या.

निरुपायाने पंचांनी मालमत्ता तिघांत सारखी वाटून दिली." गोष्ट सांगून शिक्षक म्हणाले, "आपल्या तिघांचे व्यवसाय उत्तम आहेत. यावर विचार करायची गरज नाही. त्याचप्रमाणे आपल्या तिघांची भूकपण सारखीच आहे.

एका व्यावसायिकाला जास्त आणि दुसऱ्याला कमी भूक लागत नाही. म्हणून आपण या फळाचे सारखे वांटे करुया."

शेतकऱ्याला आपल्या आधाशीपणाची लाज वाटली. त्याने फणसाचे सारखे तीन भाग केले. तिघांनी ते खाऊन आपली भूक भागवली व ते तिथून पुढे निघाले.

जरूरीपेक्षां जास्त अिलाज

दोन वैद्य काशीयात्रेला गेले असताना योगायोगाने भेटले. अगोदर त्या दोघांनी खूप अवांतर गप्पा मारल्या, परंतु शेवटीं ते आपल्या व्यवसायासंबंधी बोलूं लागले.

"सगळ्या रोगांत मानसिक रोगाचे निदान करणें फार मुष्कील काम असते." पहिल्या वैद्याने आपल्या अनुभवाबद्दल बोलताना सांगितलं. "आमच्या देशांत एक फार मोठी विचित्र प्रथा आहे. पुत्रसंतान नसल्यास जर राजा मृत्यू पावला तर राजाच्या हत्तीच्या सोंडेत एक पुष्पमाला अडकवली जाते आणि हत्तीला मोकळें सोडण्यांत येते. ज्या कुणाच्या गळ्यांत तो हत्ती ती माळ घालतो, तो आमचा राजा होतो. आमच्या राजालाही पुत्रसंतान नाही!

"आमच्या नगराच्या वेशीवर एक लांकूडविक्या आहे. त्याला भ्रम झाला आहे की राजा लौकरच मरणार आहे, आणि तो राजदरबारचा हत्ती त्याच्याच गळ्यांत ती माळ घालणार आहे. त्याला वाटायला लागलं की आता कोणत्याही क्षणीं तो राजा बनण्याची शक्यता आहे. त्याच्या या भ्रमिष्टपणाचं रूपांतर वेडेपणांत झालं. जणूं कांही तो राजा झाला आहे अशा तऱ्हेने त्याचे वागणें सुरुं झाले. त्याच्या रोगाचे निदान करायला त्याचे आईवडील त्याला घेऊन आले. मी पांच वर्षे त्याच्यावर उपचार केले आणि मोठ्या मुष्किलीने त्याचे वेड बरे केले."

"याचा अर्थ त्याचा भ्रम दूर झाला आणि त्याला समजलं की तो राजा नाही, एक लांकूडतोड्या आहे. मी ठीक सांगितलं ना?" दुसऱ्या वैद्याने विचारले.

"हो, नेमका त्याच वेळेला राजाचा मृत्यू झाला आणि राजाच्या हत्तीने नेमकी त्याच्याच गळ्यांत ती माळ घातली." पहिला वैद्य म्हणाला.

"फारच अद्भुत की!" असं म्हणून दुसऱ्या वैद्याने चुटकी वाजवली.

"आणि नंतरचं ऐका! आणखी एक महा आश्चर्य झालं बरं! त्या लांकूडविक्याने ती गळ्यांतली सुंदर माळ फेंकून दिली, आणि तो "मी राजा नाही!" असं ओरडत इकडेतिकडे पळूं लागला.

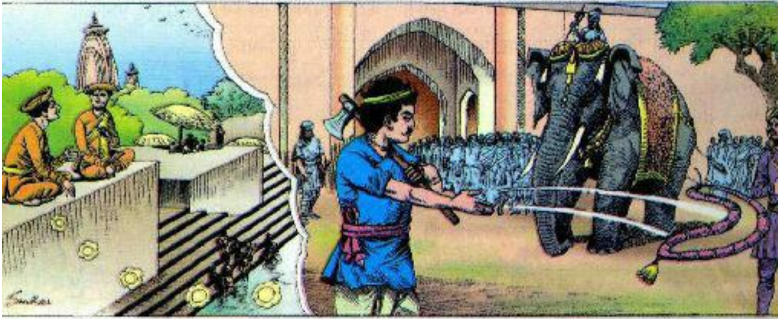
त्यानंतर कांही लोकांनी जंगलात लांकडे तोडताना त्याला पाहिलं. 'काय महामूर्ख आहे हा' असं म्हणून ते त्याला हंसूं लागले."

"हे त्याचे दुर्दैवच, नाही तर दुसरं काय म्हणणार?" असं म्हणून पहिला वैद्य थांबला, नि दुसऱ्या वैद्याकडे लक्षपूर्वक पाहूं लागला.

"असं म्हणतात की बुद्धीदेखील कर्मानुसार बदलते. तुमच्याकडून चिकित्सेत कांही चूक झाली असेल असा विचार तुमच्या मनांत कधी आला होता कां?" दुसऱ्या वैद्याने विनयपूर्वक विचारले.

"माझ्या मनांत नुसता विचार आला होता असं नव्हे, तर अजूनही मी विचार करीत असतो की या उपचारांत कोणती त्रुटी राहिली होती?" पहिल्या वैद्याने विचारपूर्वक सांगितले.

"माफ करा हं! पण मला वाटतं आपण जरूरीपेक्षां जास्त अिलाज केला असेल." दुसऱ्या वैद्याने सांगितले. - किरण

यक्ष पर्वत

7

(समरबाहू आणि त्याच्या शिष्यांना अस्वलाचे कातडे पांघरलेले लोक त्या बिळांत घेऊन गेले. खड्गवर्मा व जीवदत्त एका ठिकाणीं धूर येत होता त्या जागी पोंचले. जेव्हां त्यांना कळलं की हा भुयारी किल्ला आहे, तेव्हां त्यांनी आंत प्रवेश केला. भलूकाच्या माणसांनी त्यांना पकडले आणि त्या दोघांना एका भुयारी मार्गातून, लांडगे होते त्या कड्याजवळ घेऊन गेले. त्यापुढें...)

सगळीकडे अंधारच अंधार होता. अस्वलाची कातडी पांघरलेल्या माणसांनी खड्गवर्मा व जीवदत्ताला भुयारातून कांही अंतरावर नेले. नंतर ते एका जागी थांबले. त्यांच्यापैकी एकजण आपल्या साथीदाराला म्हणाला, "अरे बाबा, या दोघांना बहुतेक वाटतंय की लांडग्यांचा कडा म्हणजे आरामस्थान आहे. पूर्वी आपण ज्यांनाज्यांना इथें पकडून आणलं होतं, ते सगळेजण लांडगांचे ओरडणें ऐकून भीतीने थरथर कांपत होते. तो कडा कसा आहे ते एकदा यांना दाखवायचं कां आपण?"

"ठीक आहे, चल, त्यांना जरा त्याची गंमत कळूं देच." दुसऱ्या माणसाने सांगितलं. पहिल्या माणसाने लागलीच गुहेच्या वरची लोखंडी सांखळी आपली पुरी ताकद पणाला लावून ओढली. दुसऱ्याच क्षणीं एक दार उघडले आणि त्यामुळें भुयारांत उजेड पसरला.

त्या उजेडांत जीवदत्ताने भुयारी वाट नीट स्पष्टपणें पाहिली, आणि तो म्हणाला, "खड्ग, हे बीळ लहान आहे अशी आपली चुकीची समजूत होती. हे तर खूपच मोठे आणि प्रशस्त आहे. इतके लोक आंत राहूं शकतील असं बाहेरच्या लोकांना समजणारदेखील नाही."

त्या बोलण्यावर अस्वलाचे कातडे पांघरलेला माणूस जोराने हंसायला लागला आणि म्हणाला,

"तू फारच बारकाईने पाहातो आहेस. जर तुम्ही दोघे एका आठवड्याच्या आंत लांडग्यांच्या तावडींतून सुटलात, आणि या भुयारी मार्गापर्यंत पोहोचूं शकलात, तर गुरु भल्लूकाच्या सेवेत सारं आयुष्य घालवूं शकाल."

खड्गवर्मा व जीवदत्ताने उघडया दारांतून बाहेर पाहिले. तिथें मोठ्या दहाबारा फूट उंचीच्या दरडीवर एक मोठा खडक होता. त्यावर दोन माणसें बसलेली होती. त्यांच्या हातांत जंबिये होते. खाली उभे राहून त्यांना खाण्यासाठीं अधीर झालेल्या लांडग्यांना ते आपले सुरे दाखवून चिडवीत होते. लांडगे उडी मारुन येऊं नयेत म्हणून त्यांना दटावत होते. कांही लांडगे केंकाटत सैरावैरा फिरुं लागले. "त्यांच्याकडे पाहून असं वाटतंय, की त्यांच्यापैकी एक समरबाहू असावा." जीवदत्त म्हणाला.

"हा कोण बाहूबिहू आहे ते आम्हाला ठाऊक नाही, पण एवढं मात्र नक्की ठाऊक आहे की त्याला आणि त्याच्या सहकाऱ्याला थोड्याचा वेळांत लांडगे फाडून खातील आणि संपवतील. तुम्ही दोघेही त्याच कड्यावर जाणार आहात. त्यांची होईल तीच गत तुमचीही होईल. देवी वृकेश्वरीच्या कृपेने जर तुम्ही वांचलात नि परत आलात, आणि भल्लूक गुरूच्या सेवेत...."

त्याचे बोलणें तोडत जीवदत्ताने त्याला सटकावले, "पोपटासारखा तेचतेच बोलून आपल्या गुरुच्या नांवाचा जप करूं नकोस. आम्हाला त्या खडकावर पोंचायचं आहे, होय ना? आम्ही जरुर तिथें जाऊं. तूं आपल्या तुझा मार्ग बघ."

"इतकं धाडस? तुम्ही स्वतः त्या कड्यावर जाल?" अस्वलाचे कातडे पांघरलेल्या माणसाने आश्चर्यचकित होऊन विचारले.

"आता सांग की तू आम्हाला तिथे कसा पोंचवणार आहेस?" खड्गवर्माने विचारलं.

"तुम्हाला मरण्याची एवढी घाई झालीय कां? तर मग चला आमच्याबरोबर!" असं म्हणून ते दोघे भुयारी मार्गातून त्यांना आणखी थोड्या अंतरावर घेऊन गेले. तिथें त्यांना चौकोनी आकाराची एक मोठी दगडी शिळा दिसली. त्या शिळेला घट्ट बांधलेली लोखडांची एक तार अस्वल्याने आपली सारी ताकद पणाला लावून खेंचली. त्यामुळें ती शिळा तिथून सरकली. जीवदत्ताला आता लांडग्यांच्या खडकावर हातांत भाले घेऊन उभा असलेला समरबाहू व त्याचा साथीदार दिसला. दगडी शिळेचा सरकताना

होणारा आवाज ऐकून समरबाहू ओरडून म्हणाला, "अरे चंद्रा! भुयाराच्या पोटांतले लांडगे आता वर येत आहेत बरं कां!"

खड्गवर्मा व जीवदत्ताने त्यांना सांगितलं, "आम्ही लांडगे नाही आहोत. तुमच्यासारखीच माणसें आहोत. घाबरूं नकोस, समरबाहू. आम्ही तुझे मित्र आहोत." खड्ग जीवदत्ताला तिथे पाहून समरबाहू आश्चर्याने थक्क झाला. तो कांही बोलणार तेवढ्यांत त्या अस्वल्याने कळीची दगडी फरशी वर उचलून भुयाराचा मार्गच बंद करुन टाकला. तो पुढें म्हणाला, "अरे, तुम्ही सगळे मित्र आहात ना? तर मग मिळूनच सगळे लांडग्यांची शिकार बनून जा ना!"

जीवदत्ताने समरबाहूची पाठ थोपटून त्याला धीर देत म्हटले, "तुमच्याबद्दल स्वर्णाचारीकडून सारं कांही आम्हाला कळलंय. आपण या लांडग्यांपासून जरुर आपला बचाव करूं आणि आपल्या ठिकाणीं परत जाऊं शकूं. माझ्या बोलण्यावर विश्वास ठेव."

तेवढ्यांत एक भुकेला लांडगा छलांग मारून वर येण्याचा प्रयत्न करूं लागला. खड्गवर्माने वांकून तावडतोब आपली तलवार उपसली आणि लांडग्याच्या डोक्यावर वार केला. नंतर त्याची मानगूट पकडली आणि त्या मेलेल्या लांडग्याला कड्यावर फेंकून दिला.

जीवदत्तने खड्गवर्माच्या साहस व नैपुण्याची प्रशंसा करीत म्हटले, "खड्ग, तू तर कमालच केलीस." नंतर त्याने समरबाहूला विचारले, "हे अस्वलाची कातडी पांघरलेले या लांडग्यांना केव्हां खायला घालतात, ते माहिती आहे कां रे तुला?"

"ते सूर्योदय आणि सूर्यास्ताच्यावेळी या क्रूर प्राण्यांना जनावराचं मांस खायला घालतात. त्यासाठी, ती समोर दिसते आहे त्या भिंतीमधें एक दरवाजा आहे, तो ते उघडतात." समरबाहूने सांगितलं.

थोड्या वेळानंतर जेव्हां सूर्योदय होणारच होता, तेव्हां लांडगे जोरजोरांत ओरडायला लागले. भुयारी मार्गाच्या बाजूच्या दरवाज्याखाली ते वाट पाहूं लागले.

जीवदत्ताने खड्गला तो दरवाजा दाखवून म्हटलं, "याचा अर्थ असा झाला की अस्वलाची कातडीं पांघरणारे दरवाजा उघडून आता लांडग्यांना मांस खाऊं घालतील. तेव्हां भात्यांतून एक बाण काढून त्या दरवाजावर आपला नेम धर."

जीवदत्तच्या सांगण्यानुसार खड्गवर्माने धनुष्यावर बाण लावला आणि तो खडकावर नीट

बसला. दोनचार क्षणानंतर भुयारी मार्गावरचा दरवाजा उघडला. दोन अस्वलाची कातडी पांघरलेल्यांनी टोपल्या भरुन मांस आणले होते. त्या लांडग्यांपुढें ते फेंकणार होते, तेवढ्यांत खड्गवर्माचा बाण त्यांच्यापैकी एकाच्या डोक्यावर लागला, आणि तो धाडकन जमिनीवर पडला. त्याच्याबरोबर दुसरा अस्वल्या आणि त्याच्या हातांतली टोपलीही भुयाराच्या मार्गात पडली.

बघताबघता भुयारांत गडबड सुरुं झाली. त्यावेळेला गुरु भल्लूक वृकेश्वरीदेवीच्या सन्मुख पद्मासन घालून ध्यानमग्न होता. या गडबडीने त्याचे ध्यान भंग झाले. तो चिडला नि उठून उभा राहिला. तो जोरांत ओरडून विचारुं लागला, "हे सारं काय चाललं आहे? कसला गोंधळ माजलाय? काल पकडलेल्या दोघा तरुणांना लांडगे खात आहेत ना?"

त्याच वेळेला तिथें पळतपळत तिथें एक माणूस आला. तो भीतीने थरथर कांपत होता. तो म्हणूं लागला, "गुरु भल्लूक, मोठाच अनर्थ झालाय! लांडग्यांच्या कड्यावर बसलेल्या एकाने आपल्या माणसाला ठार मारलंय."

डोळे लाल करीत गुरु भल्लूक खेंकसला, "त्याची ही हिंमत! अरे, त्याला ठाऊकच नसेल की मी वृकेश्वरीदेवीचा प्रिय भक्त आहे, आणि माझे शक्तीसामर्थ्य अफाट आहे. आत्ता या क्षणीं त्या दोघांना आपल्या शूळाने मी मृत्यूलोकांतच पाठवून देतो." असं म्हणत तो त्या कड्याच्या दिशेला वळला.

थोड्याच वेळांत तो भुयाराच्या दाराजवळ पोंचला आणि कड्यावर उभे असलेल्या दोघाजणांना पुकारून म्हणाला, "अरे पाखंड्यांनो, तुम्ही वृकेश्वरी देवीच्या एका भक्ताला मारून फार मोठा अपराध केला आहेत. आता माझ्या भाल्याने तुमचा शेवट करून करीन." त्याच्या आवाजांत कर्कशपणा भरलेला होता.

जीवदत्ताने मंत्रदंड आपल्या हातांत घेतला आणि हंसतच सांगितलं, "अरे गुरु भल्लूक, तू तर भल्लूक आहेस ना! तूं कुणा भल्लुकेश्वरी देवीची पूजा कशाला करतो आहेस? ऐक, मी खडकावरुन उतरतो आहे. आणि भुयारी मार्गाच्या दरवाजाच्याजवळ पोंचतो आहे."

समरबाहूने जीवदत्ताला थांबवून म्हटलं, "असं करुं नका. भुकेल्या लांडग्यांच्यामधून त्या भल्लूक गुरुच्या जवळ तुम्हाला जायचं आहे. पण हे फार धोक्याचं आहे. भल्लूक मंत्रतंत्रांच्या बाबतीत

भलताच हुशार आहे. तो सहज तुम्हाला संपवून टाकूं शकेल."

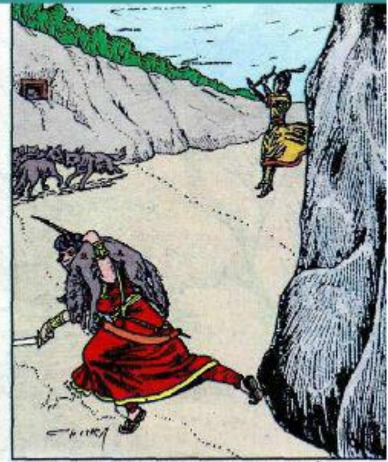
खड्गवर्माने आपली तलवार उचलून म्हटले, "समरबाहू, या शस्त्रांत आणि जीवदंत्राच्या दंडात किती अद्भुतशक्ती आहे ते तुला ठाऊक नाही. भल्लूकगुरुला भ्यायची आपल्याला जरूर नाही."

भुयाराच्या वाटेत गुरुभल्लूक उभा असलेला जीवदत्ताने नीट पाहिला, आणि खड्गवर्माला तो म्हणाला, "खड्ग, इथून बाहेर निघण्याचा एकच उपाय आहे असं वाटतं. ज्याप्रकारें आपण प्रथम जंगलात यक्षपूरचा राजा व तिथल्या सिंहांची शिकार केली, त्यासाठी आपण जे उपाय वापरले, तेच उपाय पुन्हां वापरायचे आणि या लांडग्यांची शिकार करुं या आणि भल्लूकगुरुकाच्या बिळांत खळबळ निर्माण करून टाकूं ! गोंधळ माजवूं!" "तर मग उशीर कशासाठी?" खड्गवर्माने उत्साही स्वरांत म्हटले.

जीवदत्तने यापुढें काय करायचं ते प्रथम खड्गवर्माला समजावलं. नंतर त्याने हळूं आवाजांत त्याला सांगितलं, "प्रथम त्या मेलेल्या लांडग्यांना आपल्या खांद्यावर घ्यायचं. भुकाळलेले लांडगे मेलेल्या लांडग्याचं मांस खायला आपला पाठलाग करतील, तेव्हां आपल्या तलवारीच्या धारेची मजा त्यांना चाखूं द्यायची!"

"जीव, अरे किती वेळ समजावून सांगणार आहेस? हे मेलेले लांडगे किती वेळ आपल्या खांद्यावर घेऊन फिरायचं?" खड्गवर्माने विचारलं.

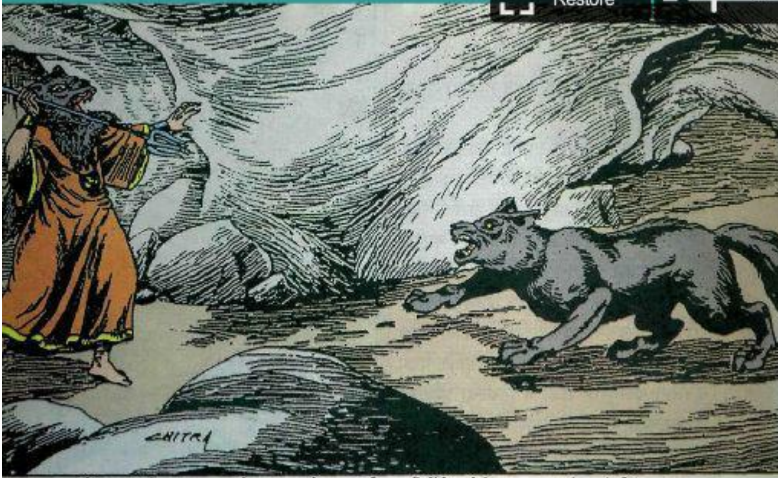
"आपण आता या कड्यावरुन खाली उतरुं या. तू कडयाच्या चहूं बाजूंनी पळत राहा, आणि

जास्तीत जास्त लांडग्यांना आपल्याकडे आकर्षित कर. मीही तुझ्या पाठोपाठ पळत येतोच. त्यानंतर...."

जीवदत्ताचे बोलणे पूर्ण होण्यापूर्वींच खड्गवर्मा म्हणाला, "अरे गुरु भल्लूका, आम्ही तुझ्याकडेच येतो आहोत. तू आणि तुझी वृकेश्वरी, तुमचे प्राण तुम्हाला वांचवायचे असतील तर तुम्ही भुयारी किल्ल्यांतून पळून जा." असं ओरडत त्याने कड्यावरुन उडी घेतली. त्याच्याबरोबर जीवदत्तानेही खाली उडी मारली.

ही दोन माणसे आपल्याकडेच येत आहेत हे पाहून उपाशी लांडगे त्या दोघांकडे पळत येऊं लागले. खड्गवर्माही कड्याच्या पायथ्याजवळ वेगाने पळायला लागला. त्याचा पाठलाग करीत लांडगेही त्याच्या मागोमाग पळायला लागले. त्यांच्यामागून आपल्या मंत्रदंडाच्या मदतीने

जीवदत्त लांडग्याना खाली पाडत होता आणि स्वतःही पळत होता.

भुयाराच्या दारांत उभा राहून भल्लूक हे सारं पाहात होता. तो उत्साहाने ओरडायला लागला, "हा सगळा वृकेश्वरी देवीचा महिमा आहे. तिने आपल्या शत्रूंची बुद्धी भ्रष्ट करून टाकलीय. त्यांना मूर्खासारखं वागायला लावतेय ती! त्यांना ती आपल्या लांडग्यांचा तोंडचा घास ती केव्हांच बनवून टाकील." असं म्हणून भक्तीभावनेच्या आवेगांत त्याने आपले डोळे बंद केले.

ही चांगली संधी आहे असं खड्गवर्मा व जीवदत्ताला वाटलं. जीवदत्ताने त्यावर म्हटलं, "खड्ग, हा चांगलाच मोका आहे. भल्लूक भक्तीच्या धुंदीत आहे." खड्गवर्माला त्याचा इशारा समजला. आणि त्याने तो मेलेला लांडगा डाव्या हातांत उचलून भल्लूक उभा होता त्या भुयाराच्या दारांतच फेकून दिला. आपले भोजन तिथें फेकलेले पाहून चारपांच लांडगे त्या दाराच्या दिशेने उड्या मारतच पळत सुटले.

भल्लूक डोळे मिटून देवीचे ध्यान करण्यांत मग्न होता, तेवढ्यांत त्याच्या अंगावर तो मेलेला लांडगा अचानक पडला, आणि त्या लांडग्यावर ताव मारण्यासाठी लालचावलेले चारपांच लांडगे ही भल्लूकवर तुटून पडले.

गुरुभल्लूक भीतीने थरथर कांपतच उठला. त्याने पाहिलं की कांही भुकेले लांडगे मेलेल्या लांडग्याचे मांस खात आहेत. एक भुकाळू लांडगा इतर लांडग्यांच्या गर्दीत पुढें होऊं शकला नव्हता. म्हणून गुरगुरत भल्लूककडे बघत होता. त्याचे लक्ष भल्लूकावरच केंद्रित झाले होते.

भल्लूकाने लगेच आपला शूळ उचलून घेतला आणि त्या लांडग्यावर नेम धरून तो म्हणाला, "वृकेश्वरी देवीच्या प्रिय भक्ताला खाऊन टाकायची इच्छा धरतोस काय?" असं म्हणत

तो मागेमागे जाऊं लागला आणि भुयारी मार्गातून तो मागच्यामागें पळून जाऊं लागला. भल्लूकचे पुढें काय झाले आहे, तो मेला आहे की जिवंत आहे, हे कांही इकडे खड्गवर्मा व जीवदत्ताला ठाऊक नव्हते.

"खड्ग, आपण इथे उभे राहून कांही फायदा होणार नाही. भल्लूक मेला आहे की जिवंत आहे ते आपल्याला ठाऊक नाही. भुयारांत जे लांडगे शिरले आहेत, त्या सर्वांना त्या दुष्टांच्या मनांत भीती निर्माण केली आहे. तुला तो गोंधळ आवाज ऐकूं येतो आहे ना?" जीवदत्तने विचारलं.

"कां नाही? चांगलाच ऐकायला येतोय. आत्तापर्यंत ते सगळे भागुबाई भुयार सोडून गेलेले असतील. गुरु भल्लूकला तर आपण जिवंत सोडता कामा नये." खड्गवर्माने सांगितलं.

"तर मग उशीर कशासाठी? आपण सर्वजण भुयारी वाटेनेच आंतल्या गुहेमधें पोंहोचू या. समरबाहू आणि त्याच्या साथीदाराला इथेंच बोलाव." जीव म्हणाला.

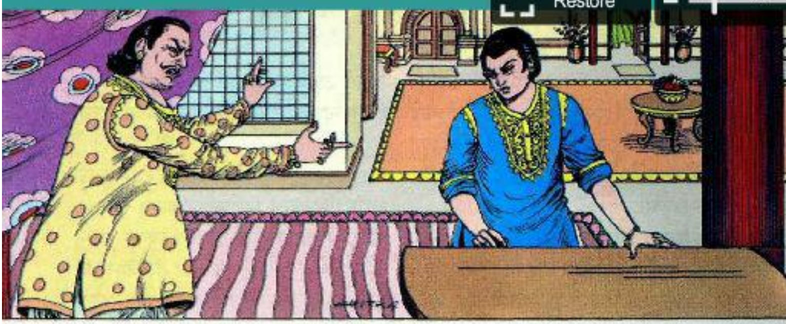
खड्गवर्माने बोलवल्याबरोबर समरबाहू आणि त्याचा साथीदार लांडग्यांच्या कड्यावरुन खाली उतरले आणि खड्गवर्माजवळ गेले. जीवदत्त त्यांना म्हणाला, "समरबाहू, आपल्याला वरच्या दारांतून गुहेंत शिरायचे आहे."

समरबाहूने चारी बाजूला एकवार नजर टाकली आणि तो घाबरुन म्हणाला, "आपण चौघेजण मिळून शत्रूला मारूं शकूं कां? इथूनच परत वळून आपण जर जंगलात परत गेलो तर जास्त बरं होईल. इकडून जंगलात परत जायला एखादा रस्ता आहे की काय ते प्रथम पाहायला हवं."

"घाबरुं नकोस हं समरबाहू! हा लांडग्यांचा कडा आहे. इथून बाहेर जायचं असेल तर आपल्याला या बोगद्यातूनच जायला हवं. त्यांतूनच आपल्याला बाहेर जाता येईल." असं म्हणून जीवदत्त उठला आणि भुयारी मार्गावरच्या दगडावर चढला. त्याच्यापाठोपाठ खड्गवर्माही तिथें पोंचला.

समरबाहू व त्याचा साथीदार यांना आता काय करावे त्याचा निर्णय ठरवता येईना. तेवढ्यांत जे लांडगे बाहेरच राहिले होते ते जिभल्या चाटत या दोघांना फाडून खावे म्हणून यांच्याजवळ येऊं लागले. (क्रमशः)

परिवर्तन

फार फार पूर्वी कलिंग नगरांत महाजन नांवाचा एक मोठा व्यापारी होता. आपल्या धंद्यात तो फारच कुशल होता. इतकेच नव्हे तर न्यायाने निवाडा करण्याबाबत तो प्रसिद्ध होता.

दूरदूरच्या गांवांतून कित्येक लोक आपसांतले तंटे, भांडणें मिटवण्यासाठीं त्याच्याकडे येत असत व महाजनचा निकाल ते मान्य करीत. अशा प्रकारें लोकांमधे त्याचे नांव आदराने घेतले जात होते.

महाजनच्या मुलाचे नांव होते शंभू. पित्याचा एकही गुण मुलांत उतरला नव्हता. परंतु श्रीमंताच्या मुलांमधे असणारे सारे दुर्गुण मात्र त्याने आत्मसात केले होते, उदाहरणार्थ, दारू पिणें, जुगार खेळणें वगैरे. या वाईट संवयींपासून त्याला दूर करण्याचे महाजनने खूप प्रयत्न केले, पण ते सारे निष्फळ ठरले. आपल्या दुर्वर्तनाने पित्याच्या नांवाला शंभूने काळिमा फासला.

आपल्या मुलाबद्दल महाजनला सतत काळजी वाटत होती. एकुलता एक मुलगा असल्यामुळें महाजन त्याला कठोरपणे शिक्षाही करूं शकत नव्हता. कारण शंभूचा स्वभाव वाईट नव्हता.

पित्याबद्दल त्याच्या मनांत श्रद्धा व प्रेमभाव होताच. पण पित्याने सांगितलेल्या चार हिताच्या गोष्टींकडे तो सोईस्करपणें दुर्लक्ष करीत असे. म्हणून तो वाईट संवयींच्या पूर्णपणें आहारी गेला होता.

महाजनने खूप विचार करून एक धाडसी निर्णय घेतला. कांही दिवस जर तो शंभूपासून दूर राहिला, आणि पित्याकडून मदत मिळेनाशी झाली की कदाचित शंभू ताळ्यावर येऊं शकला असता. अशी महाजनला आशा वाटत होती.

एक दिवस महाजन शंभूला म्हणाला, "ऐक बाळा! मी आता व्यापारासाठी दूर समुद्रापलीकडच्या कांही देशांत जाणार आहे. म्हणून माझ्याजवळ जी कांही धनदौलत आहे ती मी बरोबर घेऊन जातो आहे. मी केव्हां परत येईन ते आत्तातरी मला सांगता येणार नाही."

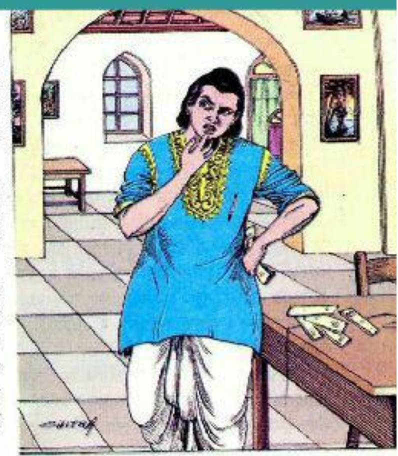
हे ऐकून शंभू कासावीस झाला. त्याने पित्याला विचारलं, "इथें पैसे नसले तर माझी गुजराण कशी होईल?"

"अरे बाळ, त्याच्यासाठीच तर मी जातो आहे ना! जास्त पैसे मिळवायचे, तर आपल्याजवळ भांडवल असायला नको कां? तरी पण तूं काळजी करूं नकोस. तुला जी रकम लागेल ती माझ्या मित्रांकडून कर्जाऊ घे. मी परत आल्यानंतर सारे कर्ज फेडून टाकीन." असं सांगून कांही दिवसांनंतर महाजन प्रवासास गेला.

वडील गांवात नसल्यामुळें शंभूला वाटलं आता त्याला हवी तशी मनमानी करता येईल. त्याच्या उधळेपणाला आता उत आला. जिथेंजिथें कर्ज मिळत होते तिथून तो कर्जासाठी उसनवार करीत असे.

पण कांही दिवसानंतर व्यापाऱ्यांनी शंभूला कर्ज द्यायचे नाकारले. तरीही शंभूने त्याची फिकीर बाळगली नाही. घरांतले कांही उंची सामान व दागिने विकून त्याने आपला बेसुमार खर्च चालूंच ठेवला.

त्यासुमारास शंभूकडे दोन नाविक भेटायला आले आणि त्याला म्हणाले, "काय राव, काय नि कसं सांगायचं तुम्हाला? कांही दिवसांपूर्वीच तुमच्या वडिलांचे जहाज वादळांत सांपडून बुडाले. सगळा माल समुद्रांत नष्ट झाला. आम्ही दोघेजण कसाबसा जीव वांचवून परत येऊं शकलो." हे सांगताना त्या दोघांनाही अश्रू आवरत नव्हते.

ही बातमी ऐकून शंभू एकदम घाबरला, व थरथर कांपूं लागला. आता आपले काय होणार आहे हे त्याला कळेना. लौकरच सत्य परिस्थिती त्याला कळून चुकली.

महाजनच्या मृत्यूची बातमी समजल्यानंतर नगरांतले व्यापारी आपापले कर्ज वसूल करण्यासाठीं शंभूकडे येऊं लागले. ते कर्ज फेडण्यासाठीं शंभूला आपले राहाते घर सोडून बाकी सारी मालमत्ता विकावी लागली. तरीही कर्जदारांची देणीं संपली नाहीत. उरलेले कर्जदार पैशांची वसुली करण्यासाठी येतच राहिले.

शंभू घाबरून गेला. त्याने वडिलांकडे येणे असलेल्या हिशेबाच्या वह्या शोधायला सुरवात केली. वडिलांनी बऱ्याच जणांना कर्जाऊ रकमा दिलेल्या होत्या. शंभूच्या मनांत आशा पालवली. त्या कर्जाऊ रकमा वसूल करण्यासाठीं शंभूने आपल्या नोकरांना पाठवले. पण एकानेही रकम परत दिली नाही. उलट त्यांनी सांगून पाठवलं की त्या रकमा शंभूच्या वडिलांजवळ केव्हांच परत दिलेल्या होत्या. तशा सहीच्या पावत्याही महाजनने सर्वांना दिल्या होत्या. त्या पावत्या प्रत्येकाजवळ सुरक्षित होत्या.

आपल्या पित्याने दिलेली कर्जे जेव्हां वसूल झाली नाहीत, तेव्हां शंभूच्या मनांत शंका निर्माण झाली. त्याच्या वडिलांनी त्या रकमा वसूल करण्याची एवढी निकड कां पडली असावी? त्या पावत्या नकली असाव्यात, असे वाटून शंभूने त्या पावत्यांवरचे हस्ताक्षर तज्ज्ञांकडून पारखून घेतले. पण ते अक्षर महाजनचेच होते असे त्यांनी मत दिले.

शंभू उरलेले कर्ज चुकते करूं शकला नाही. कर्जदारांनी त्याच्याकडे येणेजाणें, बंद केले. त्याबरोबर शंभूचे जुने चैनी मित्रही त्याला टाळूं लागले. शेवटी नगरांतल्या सगळ्यांनी त्याच्याशी बोलणे चालणें बंद केले. सर्वांनी आपल्याला वाळींत टाकले आहे असं त्याला वाटायला लागले. त्याला फारच वाईट वाटत होते. त्याच्या विचारसरणीमधें एकाएकी फार मोठे परिवर्तन घडले. आजपर्यंतचे आपले बेबंद जीवन हे एक वाईट स्वप्न होते असे त्याला वाटायला लागले. त्यानंतर त्याने आपली राहाणी बदलली. एखाद्या साध्या, गरीब गृहस्थासारखे राहाण्याची संवय त्याने

स्वतःला लावली. कष्ट केल्यानंतर त्याला वाटूं लागलं, की हेच खरं जीवन. काम करण्यांत त्याला वेगळाच आनंद मिळायला लागला.

त्याच्यानंतर कांही दिवसांनी शंभूचा वाढदिवस आला. आपला वाढदिवस साजरा व्हावा असा विचारदेखील शंभूच्या मनांत नव्हता. परंतु त्याच्या मनाविरुद्ध त्याचा वाढदिवस साजरा होण्याची चिन्हें दिसूं लागली. कांही लोकांनी येऊन शंभूचे घर जरा वेगळ्या ढंगाने सजवले. आमंत्रण दिलेले नव्हते तरीदेखील त्याचे नातलग व स्नेही येऊन ठेपले. शंभू आश्चर्यचकितच झाला. नगरांतले सारे ओळखीचे व्यापारी त्याच्या घरी येऊन बसले.

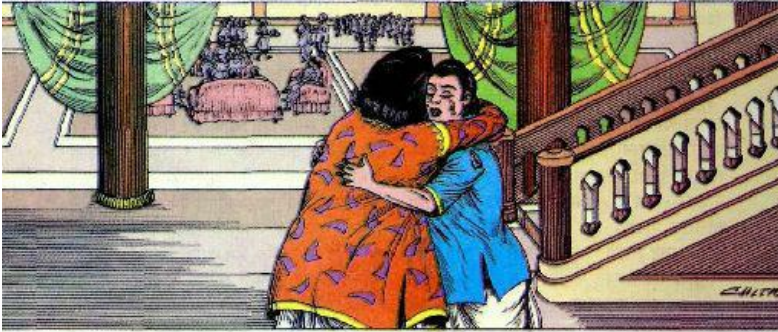
शंभूला आश्चर्य वाटले आणि त्याचबरोबर खूप आनंदही झाला. या सर्वांनी त्याच्याकडे येण्याचं कारण त्याला ठाऊक नव्हतं. पण त्या सर्वांना पाहून शंभूला आपल्या वडिलांची तीव्रतेने आठवण झाली; व तो कासावीस झाला. त्याच्या डोळ्यांतून वाहाणारे अश्रू कांही केल्या थांबेनात.

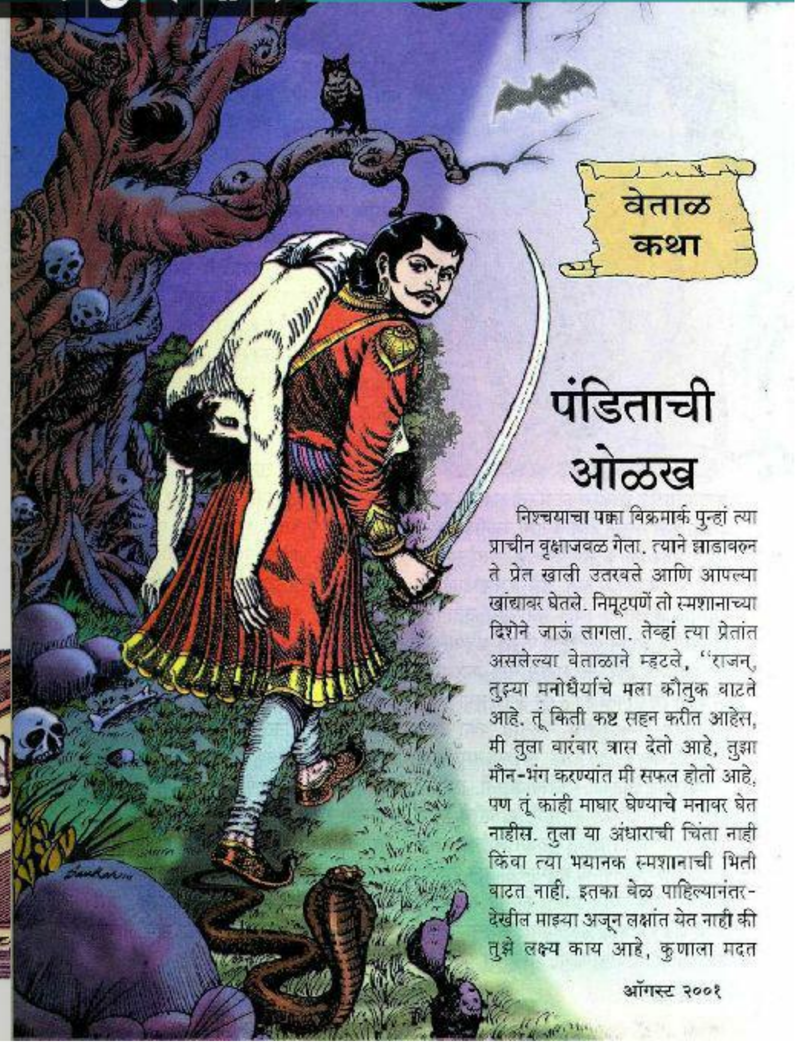
तेवढ्यांत बाहेरून आंत येऊन, महाजनने शंभूला मिठी मारली. शंभूचा आपल्या डोळ्यांवर विश्वास बसेना. तो वडिलांकडे बघतच बसला. "होय बेटा! मी जिवंत आहे. मी प्रत्येक क्षणीं तुझ्यावर लक्ष ठेवून होतो. तुझ्या स्वभावांत हे परिवर्तन आणण्यासाठीच मला हे नाटक रचावे लागले." महाजन म्हणाला.

शंभूने आपल्या पित्याचे पाय धरले व तो म्हणाला, "बाबा, मी आजपर्यंत तुमच्या मनाला किती यातना दिल्या आहेत. ही गोष्ट मला आत्ता कळते आहे. यापुढें मी असे कधी करणार नाही मला क्षमा करा."

आनंदाने महाजनचे डोळेही पाणावले. ते पाहून शंभूने मान खाली घातली तो म्हणाला, "माझ्यांत बदल तर झाला आहे, पण बाबा, आता आपण गरीब आहोत. आपली सारी धनसंपत्ती कर्जफेडीसाठी कर्जदारांच्या ताब्यांत आहे. तुमच्या सह्या असलेल्या पावत्याही त्यांनी मला दाखवल्या आहेत. तुम्हीही पुन्हां एकदा त्या तपासून पाहा." महाजन हंसून म्हणाला, "ती सारी पत्रें व पावत्या माझ्यावतीनेच तयार केलेल्या होत्या. ते सर्व कागद पत्र बनावट आहेत. तुझ्याजवळ रोख पैसे शिल्लक असूं नयेत म्हणून मला हा सारा खटाटोप करावा लागला. आपली सारी संपत्ती माझ्याजवळ सुरक्षित आहे."

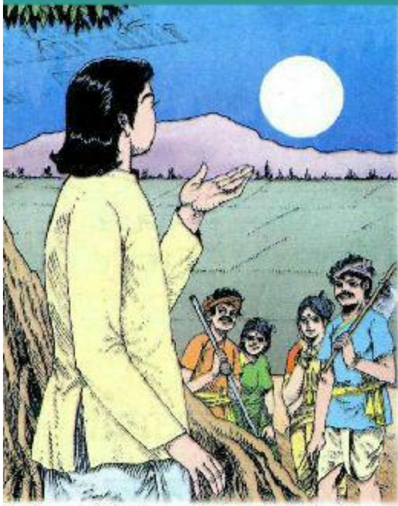
आपल्या वडिलांनी अतिशय सूज्ञपणें आपली संपत्ती सुरक्षित ठेवली आणि शंभूला नुकसानींतून वाचवले म्हणून शंभू फारच खूष झाला. तेव्हांपासून आपल्या वडिलांच्या सल्ल्यानुसार वागून तो जीवनांत यशस्वी झाला.

पंडिताची ओळख

निश्चयाचा पक्का विक्रमार्क पुन्हां त्या प्राचीन वृक्षाजवळ गेला. त्याने झाडावरुन ते प्रेत खाली उतरवले आणि आपल्या खांद्यावर घेतले. निमूटपणें तो स्मशानाच्या दिशेने जाऊं लागला. तेव्हां त्या प्रेतांत असलेल्या वेताळाने म्हटले, "राजन्, तुझ्या मनोधैर्याचे मला कौतुक वाटते आहे. तूं किती कष्ट सहन करीत आहेस, मी तुला वारंवार त्रास देतो आहे, तुझा मौन-भंग करण्यांत मी सफल होतो आहे, पण तूं कांही माघार घेण्याचे मनावर घेत नाहीस. तुला या अंधाराची चिंता नाही किंवा त्या भयानक स्मशानाची भिती वाटत नाही. इतका वेळ पाहिल्यानंतर-देखील माझ्या अजून लक्षांत येत नाही की तुझे लक्ष्य काय आहे, कुणाला मदत

करण्यासाठी तू इतकी संकटे झेलतो आहेस? कारण इतका त्रास सोसून होणारी तुझी दयनीय स्थिती पाहून माझं मन कासावीस होतं. मला समजत नाही की यामागें कोणते असे कारण आहे की त्यामुळें तू इतका त्याग करण्यास उतावीळ आहेस? तूं आपले गुरु किंवा पंडित यांच्यासाठी तर इतके श्रम करीत नाहीस ना? कारण मी निश्चितपणें सांगतो की हे गुरु आणि तथाकथित पंडितगण स्थिरबुद्धीचे नसतात. त्यांच्यात व्यवहारदक्षता मुळींच नसते. त्यांच्या नसानसांत स्वार्थ आणि अहंकार भरलेला असतो. त्यांच्या शिष्य वा भक्तांपैकी जर कुणी बरोबरीचे किंवा प्रतिभावंत असले तर हे गुरुजन त्यांचा मत्सर करतात. त्यांच्याविषयी शत्रुभाव ठेवतात. त्यांचा पाण उतारा करण्याचा प्रयत्न करतात. त्यांची ही अशी क्षुद्र मनोवृत्ती असल्यामुळें त्यांचा उत्कर्ष होत नाही. उदाहरणार्थ, मी तुला जगन्नाथ पंडिताची गोष्ट सांगतो. त्याने तुझा थकवाही दूर होईल. तेव्हां नीट ऐक." असं म्हणून वेताळाने जगन्नाथ पंडिताची गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

"फार पूर्वीची गोष्ट आहे. गोस्तनी नदीच्या कांठी हरितवन नांवाचे एक गांव होते. गांवात आणि गांवाच्या आसपास, बघावे तिकडे हिरवाईच दिसत असे. तिथे पीक चांगले येत होते. फळाफुलांनी झाडे बहरलेली असत. तिथल्या रहिवाशांना गोस्तनी नदी म्हणजे देवतासमान वाटत असे. नवे पीक घरी आले की तिथल्या मजुरापासून मालकापर्यंत सारेजण गोस्तनी नदीच्या कांठावर एकत्र जमून उत्सव साजरा करीत.

अशा हरितवन गांवात जगन्नाथ नांवाचा एक फार मोठा पंडित राहात होता. आजूबाजूच्या गांवात इतका मोठा विद्वान पंडित कुणीही नव्हता. तो केवळ पंडितच नव्हता, तर एक चांगला कवीही होता. पण त्याचे पांडित्य आणि काव्यगुण समजायला तिथें जमीनदार व अगदीच मोजके गांवकरी होते. अशिक्षित गांवकऱ्यांना ते ऐकण्यांत कांहीच फायदा नव्हता. त्याच्या विद्वत्तेमुळें त्यांना कांही लाभ नव्हता, किंवा त्याच्या कविता ऐकून त्यांना आनंदही होत नव्हता. जगन्नाथाच्या दृष्टींतून ते सगळे निरर्थक प्राणी होते. त्यांच्याबद्दल त्याच्या मनांत बिलकूल प्रेम नव्हते.

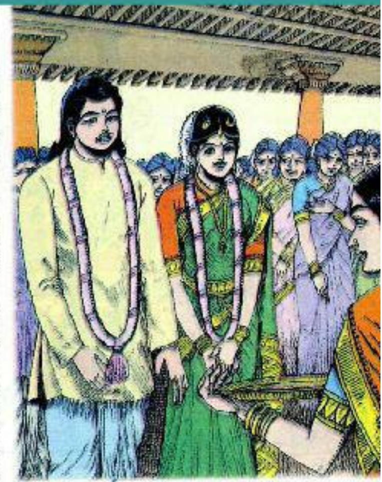
श्रीधर हा त्याचा एकुलता एक मुलगा होता. त्याचा स्वभाव पित्याच्या स्वभावाविरुद्ध होता. दोघांची मनोवृत्ती अगदी भिन्न होती. श्रीधर निसर्गसौंदर्याचा आस्वादक होता. सांजसकाळ तो शेतांत हिंडत काम करीत असे. बागबगिच्यांतून फिरायला त्याला खूप आवडत असे.

तो साध्या सोप्या आणि मन मोहून टाकणाऱ्या कविता ऐकवत असे. कवितेचा भावही अगदी सरळ, स्वच्छ असे. त्याची कविता ऐकायला व त्याचा अर्थ समजावून घ्यायला शेतावर काम करणारे मजूरही एकत्र जमत. एखाद्या कवितेचा अर्थ जर त्यांना नीट समजत नसेल, तर श्रीधर तो अर्थ त्यांना समजावून सांगे, व त्यांच्या शंका दूर करीत असे.

श्रीधरची सांगण्याची आणि वागण्याची ही पद्धत त्याच्या वडिलांना, जगन्नाथला, मुळीच आवडत नव्हती. वडील त्याला सांगत, "कवितेच्या रसांत जेवढी क्षमता आवश्यक असते, तेवढीच रसिक श्रोत्याची अभिरुचीही आवश्यक असते. या अशिक्षित अडाणी लोकांना काव्य ऐकवणें व्यर्थ आहे. असं करणं म्हणजे साक्षात सरस्वतीदेवीचा अपमान करणे आहे. विद्यादेवतेवर ही चिखलफेक आहे. तुझं हे वागणं मला जरादेखील आवडत नाही तुझी ही पद्धत जर तू बदललीस तर बरें होईल. नाहीतर तुझं कांहीएक खरं नाही." असं जगन्नाथ पंडिताने श्रीधरला अनेकवेळां सांगून पाहिलं.

असेच दिवस जात होते. हरितवनापासून दहा कोसांच्या अंतरावर असलेल्या एका गांवातून श्रीधरसाठी एक मुलगी सांगून आली. तिचे नांव शारदा होते. नारायणभट्ट नांवाच्या एका पंडिताची ती एकुलती एक मुलगी होती. वडिलांनी मुलीचा गुरु होऊन तिला उत्तम शिक्षण दिले होते.

जगन्नाथ पंडित श्रीधरला घेऊन मुलगी पाहायला म्हणून माधवीपूरला पोंचले. जगन्नाथ पंडितांनी विचारलेल्या चारपांच प्रश्नांना शारदाने चांगल्या प्रकारें उत्तरें दिली. म्हणून त्यांनी तिला उत्तीर्ण केले. श्रीधरलाही तिचा स्वभाव फारच

चांगला वाटला. ती चांगली पत्नी होईल आणि त्याला हरप्रकारें साथ देईल असा त्याला विश्वास वाटला. त्यांतून तिचे सौंदर्य पाहूनही तो मोहित झाला होता. तेव्हां आता लग्न ठरले.

महिनाभरांतच श्रीधर व शारदाचे लग्न झाले. नवी सून पाहून सर्वांनी तिचे सौंदर्य व सौजन्य याची तारीफ केली. श्रीधर नशिबवान आहे असं सगळ्यांनी वारंवार सांगितले. असेच दिवस जात होते. एके दिवशी संध्याकाळीं जगन्नाथ घरांतून बाहेर आला तेव्हां गोठ्यांतून सुनेचा मधुर आवाज ऐकायला आला. त्या दिशेकडे त्याने नजर वळवली. त्यावेळेला गोठ्यांत रतन हा नोकर गाईची धार काढीत होता. गाईपासून थोड्या अंतरावर शारदा उभी होती आणि मोठ्या, गोड, मोहक आवाजांत एक श्लोक गात होती. रतन आनंदाने तल्लीन झाला होता. एकीकडे धार काढीत होता. आणि एकीकडे श्लोक ऐकत होता.

श्लोक गाऊन दाखवल्यानंतर शारदा त्याचा भावार्थ रतनला सांगू लागली, 'रतन, अरे गोकुळांत छोट्या, खोडकर कृष्णाची माता यशोदादेखील एक दिवस अशीच धार काढीत होती. छोटा कृष्ण आईच्या पाठीमागून आला. त्याने आपले दोन्ही हात तिच्या गळ्यांत घातले आणि म्हणूं लागला, 'माते, मला दूध प्यायला नाही देणार?'' तेव्हां यशोदेने त्याला चुचकारत सांगितले, ''आत्ता नाही रे कन्हैया, अंधार पडला की नंतर दूध प्यायचं हं!''

''अंधार म्हणजे काय असतं, माते?'' लहानग्या कृष्णाने प्रश्न केला. यशोदा म्हणाली, ''अंधार पडला की आपल्याला कांहीएक दिसत नाही.'' ''अरे रतन, तुला माहीत आहे त्या छोट्या कृष्णाने काय केलं ते? आपले दोन्ही डोळे त्याने घट्ट मिटून ठेवले आणि म्हणाला, ''आता बघ अंधार झालाय. मला कांहीच दिसत नाही. आता दूध देशील ना?'' मोठ्या लाडिक स्वरांत त्याने विचारले व यशोदेजवळ प्रेमाने हट्ट केला.

शारदाने बाळकृष्णाच्या लीलेचे असे वर्णन केले. तिची अर्थपूर्ण, सोपी भाषा आणि समजावून सांगण्याची पद्धत ऐकून जगन्नाथ पंडित अवाक् झाला. त्याला हे वर्णन अतिशय मनोवेधक वाटलं. आपोआप त्याची नजर रतनकडे वळली. रतनला असं वाटत होतं की यशोदेच्या जागी तोच धार काढतो आहे व बाळकृष्ण त्याच्या जवळपास आहे. त्याच्या चेहऱ्यावर समाधानाचं तेज होतं. ते दृश्य बघण्यासारखं होतं. जगन्नाथ पंडिताने आपली सून व रतन यांच्याकडे नीट निरखून पाहिलं आणि प्रसन्न मनाने तो घराबाहेर गेला.

दुसऱ्याच दिवशीं श्रीधर आणि शारदाने पाहिलं की जगन्नाथ स्वतःच कृष्णलीला तरंगिणीमधला एक श्लोक रतनला ऐकवत आहे आणि त्याचा भावार्थदेखील साध्या भाषेतून समजावून सांगत आहे. जगन्नाथमधे झालेला हा बदल पाहून ती दोघेही आश्चर्यचकित झाली. याचे खरे कारण त्यांना माहित नव्हते. परंतु मुलगा आणि सुनेला पाहून जगन्नाथाच्या चेहऱ्यावर जो शांत आणि निर्मल आनंद पसरलेला होता, तो पाहून ते दोघेही फारच खूष झाले.''

वेताळाने गोष्ट सांगितली व नंतर म्हटले, ''राजन्, जगन्नाथ पंडिताचे म्हणणे होते की कविता फक्त रसिक श्रोत्यांनाच ऐकवावी. त्याची असंही सांगण्यापर्यंत मजल गेली की अशिक्षिताला कविता ऐकवणें म्हणजे सरस्वतीचा अपमान करण्यासारखे आहे. तिच्यावर शिंतोडे उडवणे आहे. या गोष्टीवरून बापलेकांमधे कायम वादविवाद होत होते, आणि पिता मुलाला अनेकदा याबाबतीत सांगत, समजावत होता. मुलाची पद्धत थांबवावी म्हणून पित्याने पुष्कळ प्रयत्न केले पण त्याचा उपयोग झाला नाही. पण जेव्हां त्याने आपल्या सुनेलाच कृष्णलीला तरंगिणीमधला श्लोक नोकराला समजावून सांगताना ऐकलं, तेव्हां जगन्नाथ पंडित गप्प कां बसला? त्याने शारदेला, आपल्या सुनेला, 'असं करुं नकोस' असं कां सांगितलं नाही? ह्याचा अर्थ असा होतो की त्याला आपल्या मुलाबद्दल असूया वाटत होती. आपल्या मुलाची विद्वत्ता आणि वाढती लोकप्रियता पाहिल्यानंतर जगन्नाथ पंडिताने स्वतःच कृष्णलीला तरंगिणीचे श्लोक रतनला समजावून सांगायला सुरवात केली. हा त्याच व्यवहार विचित्र व अनुचित नाही कां वाटत? माझ्या या शंकांची उत्तरे माहीत असूनदेखील जर तूं मौन धरलेस तर तुझ्या मस्तकाचे तुकडेतुकडे होऊन जातील.''

तेव्हां विक्रमार्क म्हणाला, ''अत्यंत प्रतिभावान पंडितांमधे स्वार्थ व अहंकार असतो. तेव्हां त्यांत आश्चर्य वाटण्याजोगे कांहीही नाही. जोपर्यंत मुलाचे लग्न झालेले नव्हते, जोपर्यंत घरांत सून आलेली नव्हती, तोपर्यंत गांवातले सुशिक्षित लोक व सधन जमीनदार यांच्यातच त्याचे उठणेंबसणें होते. जगन्नाथ पंडिताची बुद्धिमत्ता, त्याच्या कविता याबाबतीत चर्चा करताना त्याचा कधी सर्वसामान्य अशिक्षित जनतेशी संपर्क आला नव्हता. यामुळें त्याचा जो गैरसमज होता की अडाणी लोकांना काव्य ऐकवणें हे निरुपयोगी आहे आणि त्यामुळें साहित्याला कलंक लागतो, हा समज कायम राहिला. तो आपल्या मुलाशीच स्पर्धा करतो आहे हे समजणें चूक आहे. ही ईर्षा वैयक्तिक नसून साहित्याचे विश्लेषण करण्याबाबती होती. पण जेव्हां त्याने आपल्या सुनेच्या मुखांतून कृष्णलीला तरंगिणीमधला श्लोक ऐकला, आणि जेव्हां श्लोकाचा अर्थ समजला तेव्हां रतनच्या चेहऱ्यावरचा आनंद उजळलेला पाहिला, तेव्हां त्याला प्रथमच आपली चूक लक्षांत आली. त्याला आता कळलं की सामान्य जनतेकडे कधी लक्ष न दिल्यामुळें त्याची फार मोठी चूक झाली होती. साधारण व्यक्तीमधें-देखील कवितेचा आस्वाद घेण्याची शक्ती असूं शकते हे त्याला आत्ता समजलं. सामान्य माणसें ही काव्याचा आनंद घेऊं शकतात. हे सत्य पाहून त्याचे डोळे उघडले, आणि त्याने आपण होऊनच रतनला श्लोक ऐकवले व त्याचा अर्थ समजावून सांगितला.''

राजाचे मौन भंग करण्यांत वेताळ सफल झाला व तो शवासहित अदृश्य झाला व पुन्हां झाडावर जाऊन बसला.

- आधार (ललिता व शर्मिलाची रचना)

भारताची ओळख

प्रश्नावली

दरवर्षी १५ ऑगस्टचा स्वातंत्र्य दिन आला, की देशाच्या स्वातंत्र्यलढ्याचा आठवणींना उजाळा मिळतो. हा लढा शंभर वर्षे चालला होता, आणि ५४ वर्षांपूर्वी जेव्हां स्वतंत्र भारताची घोषणा झाली तेव्हां संपला. या महिन्याच्या प्रश्नावलींत या शंभर वर्षांतले कांही महत्वाचे प्रसंग, व देशाला स्वातंत्र्य मिळण्यासाठीं झटणाऱ्या व्यक्ती, यांच्याबद्दल प्रश्न विचारलेले आहेत.

१. कोणत्या हिंदी सैनिकांच्या तुकडीने प्रथम बंड केले आणि १८५७चे क्रांतियुद्ध सुरुं झाले?
२. इंडियन नॅशनल कॉंग्रेसची स्थापना कुणी केली?
३. कॉंग्रेसच्या पहिल्या अधिवेशनाचे अध्यक्ष कोण होते? कुठे? केव्हां?
४. अमेरिकेंत 'गद्दार पार्टी'ची स्थापना कुणी केली?
५. चौरीचौरा इथें कॉंग्रेसच्या झेंड्याखाली निघालेल्या ३००० शेतकऱ्यांच्या मोर्च्यावर पोलिसांनी गोळीबार केला, आणि ती पोलिस चौकी जाळण्यांत झाली. हा प्रसंग केव्हां घडला? चौरीचौरा कुठे आहे?
६. जालियनवाला बाग हत्याकांड कोणत्या दिवशी झाले?
७. १८७५मधें शिवजयंतीचा उत्सव सुरुं झाला. तरुणांच्या मनांतल्या देशभक्तीला चालना मिळावी म्हणून हा उत्सव कुणी सुरुं केला?
८. गांधीजी कोणत्या सालीं "माझ्या देशाची आणि देशबांधवांची" सेवा करण्यासाठी दक्षिण आफ्रिकेंतून हिंदुस्तानात परत आले?
९. बालासोर येथें १९१५ साली कोणत्या क्रांतिकारकाने पोलिसांशी लढताना प्राणार्पण केले?
१०. भारतीय नेते व ब्रिटिश राज्यकर्ते यांच्यामधे एकूण तीन गोलमेज परिषदा (राऊंड टेबल कॉन्फरन्स) भरल्या. या तिन्ही परिषदांना दोन नेते उपस्थित राहिले होते. त्यांची नांवे सांगा.
११. "इन्किलाब झिंदाबाद" ही लोकप्रिय घोषणा कुणी दिली?
१२. इंडियन नॅशनल आर्मीची स्थापना कुठे आणि केव्हां झाली?

(उत्तरें पुढील महिन्यांत)

जुलैच्या प्रश्नावलीची उत्तरें

१.	गंगा	९.	१७७४, राणीगंज
२.	झेलम	१०.	चौथा
३.	के २	११.	अभ्रक
४.	कांचनगंगा	१२.	दिल्ली
५.	३३ टक्के	१३.	राजस्थान
६.	हरयाणा	१४.	महानदी
७.	१८७३	१५.	१८७१मधें
८.	गुजरातमधलें पक्षी अभयारण्य		

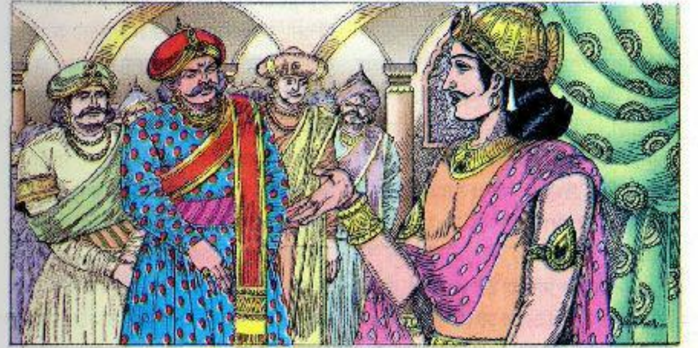
६६. स्वर्गारोहण

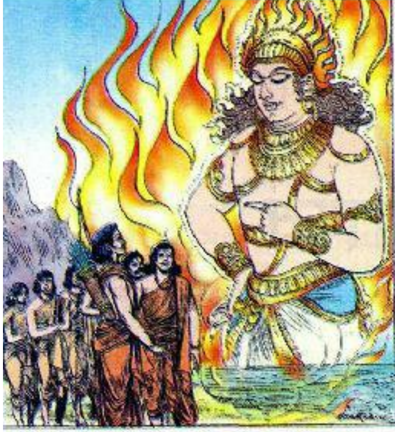
महाभारत

युधिष्ठिराने भोजन देऊन सर्व ऋषींना तृप्त केले आणि कृष्णाच्या वतीने भरपूर दानधर्म केला. परीक्षिताला शिष्य म्हणून कृपाचार्यांकडे सोंपवला. आपल्या मंत्र्यांना बोलावून युधिष्ठिराने आपण महाप्रस्थानास निघत असल्याचे सांगितले. मंत्र्यांनी त्याबद्दल चिंता दर्शवली, पण युधिष्ठिराने त्यांना निरनिराळी उदाहरणे देऊन समजावले.

त्यानंतर पांची पांडव आणि द्रौपदी यांनी आपले सर्व अलंकार उतरवले आणि वल्कले नेसली. आपल्या सर्व अग्नींना पाण्यांत घालून ते तिथून निघाले. त्या स्थितींत त्यांना पाहून नगरांतल्या स्त्रियांना, पांडव द्यूतांत हारल्यानंतर वनवासाला निघाले होते, त्यावेळेची आठवण झाली. नगरवासी स्त्रियांना रडूं येऊं लागले. परंतु पांडवांच्या मनावर त्याचा यत्किंचित परिणाम झाला नाही.

जेव्हां पांडव नगराबाहेर जाऊं लागले तेव्हां एका कुत्र्यासह एकूण सातजण महाप्रस्थानास निघाले. त्यांनी हा निर्णय बदलावा, म्हणून कांही नागरिक त्यांच्या पाठोपाठ जाऊं लागले, परंतु नाईलाजाने त्यांना परत फिरावे लागले. द्रौपदीबरोबर पांडव नगरांतून गेल्यावर उलुपीने गंगानदीत प्रवेश केला आणि चित्रांगदा मणिपूरला

परत गेली. पांडवांच्या इतर स्त्रिया, परीक्षिताजवळच राहिल्या.

सुरवातीला पांडव पूर्व दिशेकडे एकापाठोपाठ एक असे चालत होते. त्यांनी अनेक देश व नद्या ओलांडल्या. कित्येक दिवसानंतर ते ताहित्य नांवाच्या समुद्रकिनाऱ्यावर पोचले. तोपर्यंत अर्जुनाजवळ त्याचे गांडीव धनुष्य व अक्षय भाता होता.

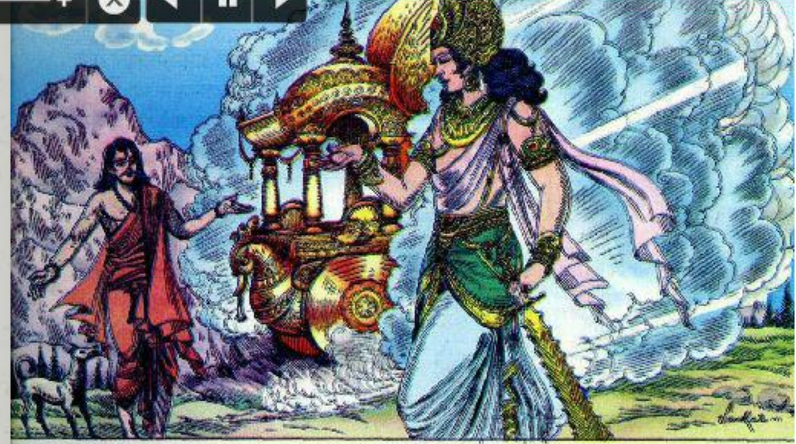
वाटेंत पर्वतप्राय शरीर धारण करून प्रत्यक्ष अग्निदेव आडवा आला व त्याने म्हटलं, "हे पांडवांनो, मी अग्निदेव आहे. या वेळेला अर्जुनाजवळ गांडीव धनुष्य असण्याचे कांही प्रयोजन नाही. अर्जुनाने त्याचा त्याग करावा. ते वरुणाचे अस्त्र आहे. तेव्हां ते वरुणाकडे सोंपवायला हवे."

अर्जुनाला इतरांनी पण हेच सांगितले. तेव्हां त्याने आपले गांडीव आणि अक्षय भाता समुद्रांत फेकून दिला. त्यानंतर अग्निदेवही अदृश्य झाला, व पांडव दक्षिण दिशेला चालूं लागले. समुद्र किनाऱ्यावरुन चालत ते पश्चिमेकडे वळले. त्यांना समुद्रांत बुडालेली द्वारकानगरी दिसली. तिथून ते सर्वजण उत्तर दिशेला जाऊं लागले. कांही दिवसानंतर त्यांना हिमालयपर्वत दिसला. तो ओलांडल्यानंतर त्यांना मेरुपर्वत दृष्टीस पडला.

पांडव चालत असताना रस्त्यांतच द्रौपदीचे प्राण जाऊन ती खाली पडली. भीमाने युधिष्ठिराला हे सांगितलं, पण मागे वळून न पाहता युधिष्ठिर तसाच पुढें चालूं लागला. त्यानंतर थोड्या वेळानंतर सहदेव खाली पडला. अशा रितीने व क्रमाने, नकुल व अर्जुन मरून पडल्याचे वृत्त भीमाने युधिष्ठिराला सांगितले. त्यानंतर आपणही पडतो आहोत असे सांगून भीम खाली पडला. परंतु युधिष्ठिर मागे वळून न पाहाता पुढें चालत राहिला. तो कुत्रा मात्र युधिष्ठिराच्या पाठोपाठ चालत होता.

थोड्या वेळांतच आपला रथ घेऊन इंद्र तिथें पोंचला. त्याने युधिष्ठिराला त्या रथांत बसायला सांगितले. त्यावर युधिष्ठिर इंद्राला म्हणाला, "माझे सर्व भाऊ वाटेंतच मरण पावले आहेत. तेदेखील माझ्याबरोबर यायला हवेत. द्रौपदी पण आमच्यासमवेत यायला हवी. आपण माझी ही अट मान्य करावी. त्यांच्याशिवाय स्वर्गांत जाण्याची मला इच्छा नाही."

त्यावर इंद्राने उत्तर दिले, "ते सगळे यापूर्वीच आपापल्या शरीराचा त्याग करून स्वर्गांत पोंचले आहेत. परंतु तुला स्वर्गांत सशरीर प्रवेश मिळेल.

म्हणून तू माझ्याबरोबर चल."

"तर मग हा कुत्रा तर मोठ्या विश्वासाने माझी सोबत करतोय. त्यालाही स्वर्गांत न्यायला हवं. या कुत्र्याला एकटा सोडून मला स्वर्गप्राप्ती नको आहे." युधिष्ठिरने निर्धाराने सांगितले.

इंद्र म्हणाला, "तूं तर माझ्याबरोबर स्वर्गांत येतो आहेस. या कुत्र्याबद्दल तुला इतकी कणव कशासाठी? याला सोडून दे." परंतु युधिष्ठिरने आपला हट्ट सोडला नाही.

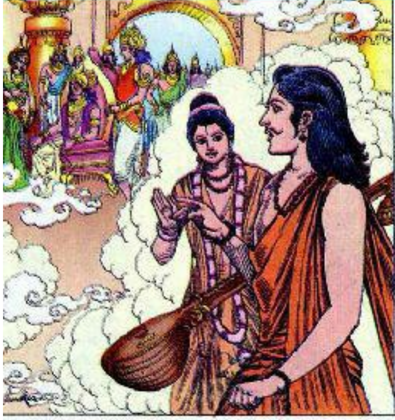
त्यावर कुत्र्याच्या रुपांत वावरणारा यमराज युधिष्ठिरासमोर प्रत्यक्ष उभा ठाकला आणि त्याने सांगितले, "वनवासांत एका यक्षाच्या रूपांत येऊन मीच तुझी परीक्षा घेतली होती. या वेळेला कुत्र्याच्या रुपांत मी पुन्हां तुझी परीक्षा घेतली. तुझ्या बरोबरीची एखादी व्यक्ती स्वर्गांतसुद्धां कुणी नाही. तुला सशरीर उत्तमलोकाची प्राप्ती होईल."

त्यानंतर इंद्र, यमराज, मरुत, अश्विनीकुमार व इतर देवतांनीदेखील युधिष्ठिराला आग्रहपूर्वक रथांत बसवले. ते सर्वजण आपापल्या विमानांत बसून त्याच्याबरोबर निघाले.

"अनेक राजर्षी उत्तम लोकांत आले, परंतु सशरीर स्वर्गप्राप्ती मिळवणाऱ्या युधिष्ठिराची कुणीही बरोबरी करुं शकणार नाहीत." नारदाने आपले मत सांगितले.

"सुख असो वा दुःख, माझ्या बंधूंशिवाय मला ते नको आहे." युधिष्ठिराने उत्तर दिले. त्यांला प्रत्युत्तर म्हणून इंद्र म्हणाला, "राजन, तूं उत्तम लोकांत जाणार आहेस, तेव्हां आता मानवी नात्यांचा त्याग कां करीत नाहीस? मी खरी गोष्ट सांगतो आहे ती ऐक! तुझ्या भावांना उत्तमलोक प्राप्त झालेला नाही. या स्वर्गांतल्या देवी, देवता, ऋषी व सिद्ध मंडळींना तूं पाहून घे."

"माझ्या भावांना सोडून मी एकटा राहूं

शकणार नाही. माझे भाऊ, द्रौपदी, आमची मुलें - जिथें ही सगळी असतील तिथेंच मी जाईन" युधिष्ठिराने दृढ स्वरांत उत्तर दिले.

स्वर्गांत पोंचल्यानंतर युधिष्ठिराने देवतांच्या-मधें एका उत्तम आसनावर दुर्योधनाला बसलेला पाहिला. तो अतिशय तेजस्वी दिसत होता. त्यामुळे युधिष्ठिराच्या मनांत त्याच्याविषयी असूया निर्माण झाली. त्याचबरोबर अशा पापी माणसाला स्वर्गप्राप्ती कशी मिळाली याचे आश्चर्यही वाटायला लागले. तो मागे वळून म्हणाला, "या लोभी दुर्योधनाच्याबरोबर स्वर्गांत राहून सुख पाहाण्याची मला अजिबात आवश्यकता नाही."

नारदाने हंसून म्हटले, "राजन्, स्वर्गामधें जुने वैर विसरायचे असते. रणांगणावर वीराचे मरण लाभल्यामुलें दुर्योधनाला स्वर्गप्राप्ती झाली आहे."

"जर सर्व प्रकारची पापें करणाऱ्या या दुर्योधनाला स्वर्गप्राप्ती होत असेल, तर मला सांगा की, महान पुण्यात्मे असणाऱ्या माझ्या भावांना कोणते उत्तम लोक प्राप्त झाले आहेत? धृष्टद्युम्न, अभिमन्यू, आणि बाकी उपपांडव कुठे आहेत? मला त्यांना बघायची तीव्र इच्छा आहे." युधिष्ठिराने नारदाला सांगितले.

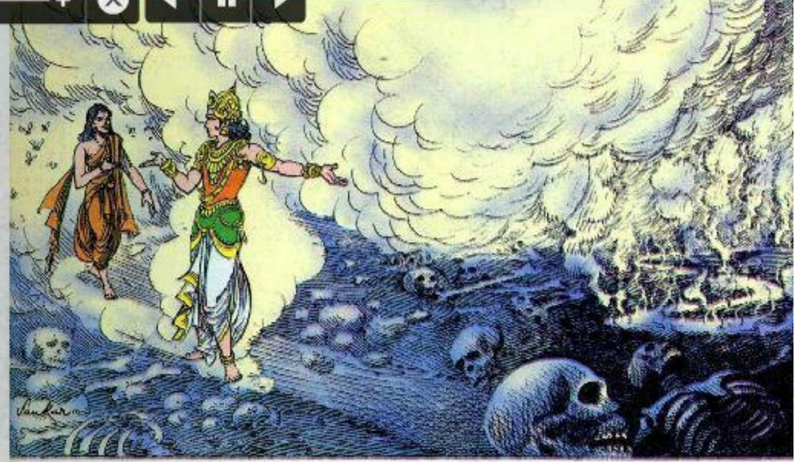
त्यानंतर कर्ण आणि आपले हितैषी राजे, ज्या मंडळींनी युधिष्ठिरासाठी युद्धांत प्राणार्पण केले होते. ते स्वर्गांत दिसत नव्हते. म्हणून युधिष्ठिराचे शब्द ऐकून देवतांनी सांगितलं, "तर मग चला त्यांच्याजवळ! इंद्राने आम्हाला आदेश दिला आहे की तुमची प्रत्येक इच्छा पूर्ण करावी!"

देवतांनी एका दूताला बोलावून सांगितले की ज्या ज्या व्यक्तींना पाहाण्याची युधिष्ठिराला इच्छा आहे, त्या त्या व्यक्तीं त्याला दाखवाव्यात. युधिष्ठिराला घेऊन दूत इतर पांडव दाखवण्या-साठीं निघाला.

ते ज्या मार्गातून जात होते, त्या मार्गांत पापी होते, मार्ग चालण्यास अतिशय कठीण होता. साऱ्या वाटेवर रक्त व मांस पसरलेले होते. त्यावर डांस व माशा घोंघावत होते. चारी बाजूला कैंस, हाडें, किडे व ज्वाळा पसरलेल्या होत्या. व त्यामुळें रस्ता भयंकर दिसत होता. वाटेंतच खेळांतल्यासारखी लहानशी पाण्याची नदी वाहात होती.

"अशा मार्गावर आपल्याला आणखी किती दूर जायचं आहे?" युधिष्ठिराने आपल्यापुढें चालणाऱ्या देवदूतास विचारले.

"राजन्! तूं दमला आहेस असं वाटतं, चल,

परत जाऊं या. पुढें जाण्याचा मार्ग आता राहिलेला नाही!" देवदूताने म्हटले.

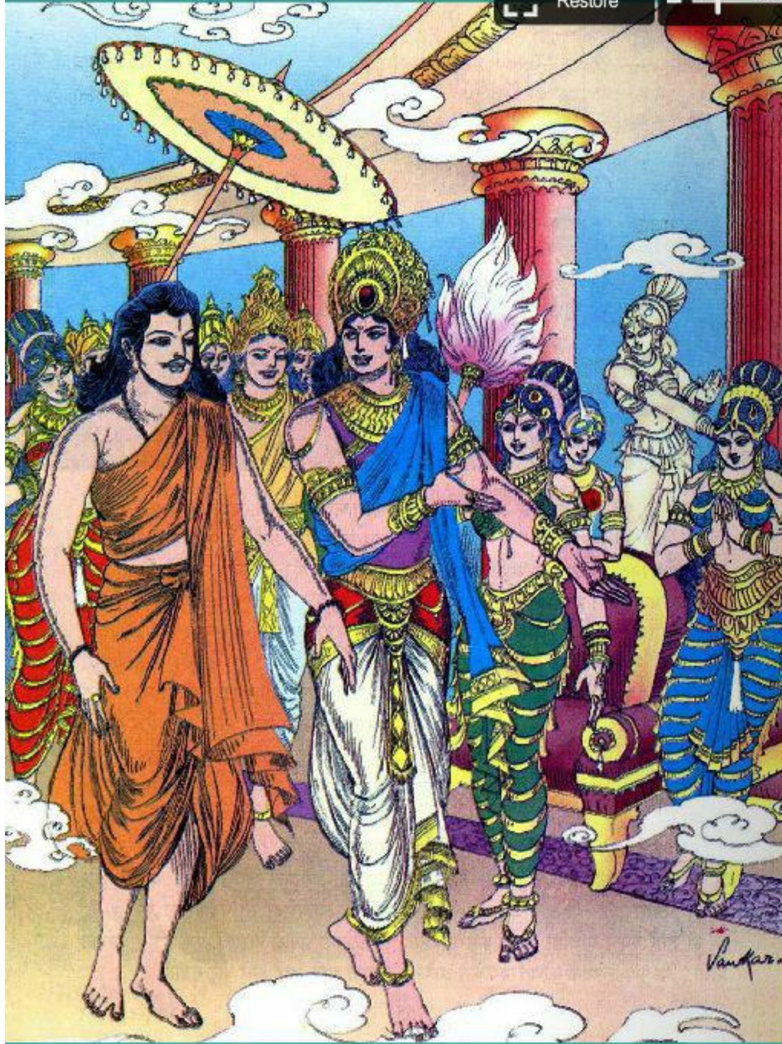
युधिष्ठिर निराश झाला. दुर्गंधीमुळें त्याचे डोकें आता भणभणूं लागले होते. तेवढ्यांत दीनवाण्या स्वरांत कांही आवाज त्याला ऐकूं आले. 'युधिष्ठिरा! तूं आल्यामुळें आम्हाला इथें जरा सुखावह वाटायला लागले आहे. तू दोन घटका इथेंच थांब ना!"

युधिष्ठिरने त्या आवाजांना विचारले, "तुम्ही सर्वजण कोण आहात? इथें काय करीत आहात?"

"मी कर्ण आहे ! मी भीम आहे! मी अर्जुन आहे! मी नकुल आहे! मी सहदेव आहे! मी द्रौपदी आहे !" अशी उत्तरें त्या आवाजांकडून आली.

ही उत्तरें ऐकून युधिष्ठिर मनांत फारच कष्टी झाला. "या पुण्यात्म्यांनी कोणते पाप केले आहे? आणि कोणते पुण्य केल्यामुळें दुर्योधन स्वर्गांतले सुख उपभोगतो आहे? हे सारे काय आहे? मी झोपेंत आहे की मी जागा आहे? कीं मी वेडा झालो आहे?" यानंतर युधिष्ठिराला देवता व धर्म यांचा फारच राग आला. त्याने त्या देवदूताला म्हटले, "तूं ज्यांचा दूत आहेस. त्यांच्याकडे परत जा. त्यांना सांगून टाक. मी माझ्या भावांना इथें टाकून तिथें येणार नाही. मी इथेंच राहिलो तर निदान या मंडळींना जरा बरे वाटेल."

देवदूताने इंद्राजवळ जाऊन सर्व वर्तमान सांगितले. युधिष्ठिर दोन घटका तिथेंच थांबला. तेवढ्यांत इंद्रादि देवता तिथें येऊन पोंचल्या. त्यांच्या येण्यामुळें तिथले आवाज व गजबजाट थांबले. त्याबरोबर ती नदीही अदृश्य झाली. सगळीकडे सुवास पसरला. एक नवे वायुमंडळ उत्पन्न झाले आहे असे वाटूं लागले.

इंद्राने युधिष्ठिराला सांगितले, "हे युधिष्ठिर, देवता तुझ्या वागण्यावर प्रसन्न झाल्या आहेत. आता आमच्याबरोबर चल. तू सिद्धी प्राप्त केली आहेस. तुला आणि तुझ्या भावांना उत्तमलोक प्राप्त होत आहे. तेव्हां राजन्, तूं नाराज होऊं नकोस. प्रत्येक राजाला एकदातरी नरकाचे दर्शन अवश्य करावे लागते. प्रत्येकजण जे पाप व पुण्य करतो, त्यापैकी जर तो प्रथम पुण्याचे फळ भोगतो तर पापाचे फळ त्याला त्यानंतर भोगावे लागते. त्याचप्रमाणें जो प्रथम पापाचे फळ भोगतो, तो नंतर पुण्याचे फळ भोगतो. जो कमी पापे करतो, तो प्रथम नरकवास भोगतो. म्हणून मी तुला प्रथम नरकांत पाठवले.

तुझे भाऊ व द्रौपदी यांनीही जे थोडेफार पाप केले होते, त्याचे फळ म्हणून त्यांना थोडाफार नरकवास भोगावा लागला. त्यांच्या पापांतून ते मुक्त झाले आहेत. आता तुझ्या सर्व प्रिय व्यक्ती स्वर्गात राहातील. तुला कर्णाबद्दलदेखील चिंता होती. त्यालाही स्वर्गप्राप्ती झाली आहे. इतर राजांपेक्षां तूं जास्त पुण्य संपादन केले आहेस. हरिश्चंद्र, मांधाता, भगीरथ आणि दुष्यंताचे पुत्र यांनी जे स्थान प्राप्त केले आहे, ते स्थान तुम्हाला मिळेल. ही पाहा, आकाशगंगा! यांत स्नान केलंस की तुझे सर्व मानवी भाव नाहीसे होतील. म्हणून प्रथम तू या गंगेत स्नान कर.

युधिष्ठिराने आकाशगंगेत आपले मानवी शरीर त्यागून तो सरळ आपल्या भावाजवळ गेला. तिथें त्याला कृष्णही दिसला. अजूनही कृष्ण त्याच्या नेहमीच्याच परिचित रुपांत होता. अर्जुन कृष्णबरोबर होता. युधिष्ठिराला पाहाताच दोघेही आदरपूर्वक त्याच्याजवळ आले.

आणखी एका स्थानावर सूर्यासारखा तेजस्वी कांतिमान असा कर्ण दिसूं लागला. भीम आपल्या पूर्वरुपांत मरूतगणांमधें दृष्टीस पडला. अशाच प्रकारें नकुल व सहदेव अश्विनीकुमारांच्या जागीं दिसूं लागले.

त्यानंतर इंद्रानें युधिष्ठिरास द्रौपदी, तिचे पुत्र, अभिमन्यू, धृतराष्ट्र, राजा पांडू, कुंती, माद्री, भीष्म, द्रोण व इतर योद्धे दाखवले, आणि त्यांच्या विषयीं सविस्तर सांगितले. **(समाप्त)**

अचूक वाणी

सुधाम हा निरंजनपूर गांवचा रहिवासी होता. तो एक सामान्य शेतकरी होता. त्याच्या मालकीची दोन एकर सुपीक जमीन होती. स्वत: शेतांत राबून तो आपल्या पत्नी व मुलांसह आनंदात दिवस कंठीत होता.

त्याच्या गांवात पशुपती नांवाचा एक श्रीमंत गृहस्थ राहात असे. तो सावकारीही करीत असे. गरजू लोकांना व्याजाने पैसे तो देई. आणि पैसे देता आले नाहीत तर अडवणूक करुन त्यांची जमीन, घर व संपत्ती लुबाडीत असे.

सुधामच्या पित्याने पशुपतीकडून कर्ज काढले होते, पण जन्मभर त्याला कांही ते कर्ज फेडता आले नाही. सुदामलाही आपल्या वडिलांचे कर्ज फेडणें जमले नव्हते. त्यापायीं तो लाचार झाला होता. थोडे धान्य व व्याज त्याला पशुपतीला द्यावे लागत होते.

शेतांत वर्षभर मेहनत करून जे धान्य उत्पन्न होई, ते आपल्या ताब्यांत घेण्यासाठी, धान्य मळणीच्या वेळीं वसुली करण्यासाठीं, पशुपतीचा एक धटिंगण इसम हजर होई. जे धान्य भरेल ते पशुपतीच्या माणसाला देणे सुधामला भाग पडे. आपला राग आवरुन नाईलाजाने तो धान्य देई.

एकदां पशुपतीच्या गुराख्याची चारपांच गुरें चुकून सुधामाच्या शेतांत घुसली, व त्यांनी त्याच्या पिकाचे बरेच नुकसान केले. गांवच्या अधिकाऱ्याकडे तक्रार कर म्हणून शेजाऱ्यांनी सुचवले, व नुकसानभरपाईदेखील मागून घे असा सल्ला दिला. पण सुधामने शेजाऱ्यांची सूचना मानली नाही. त्याने विचार केला की पशुपतीच्या गुरांनी शेताची नासाडी केली आहे, त्यामुळें यंदा पशुपती बहुतेक आपल्याकडून व्याज घेणार नाही. परंतु शेताची कापणी झाल्याबरोबर पशुपतीचे लोक धान्य ताब्यांत घ्यायला आले. सुधाम त्यांना म्हणाला, "तुम्हाला ठाऊकच आहे की पशुपतीच्या गुरांनी माझ्या शेतांत घुसून नासाडी केली. आता फार थोडेच पीक राहिले आहे. ते माझ्या कुटुंबासाठीं मला हवे आहे. म्हणून यंदा मला व्याजाची माफी करावी अशी तुम्ही आपल्या मालकाला जाऊन विनंती करा. पुढच्या वर्षीं धान्य आले की मी त्यांना ते देईन आणि सर्व भरपाई करीन."

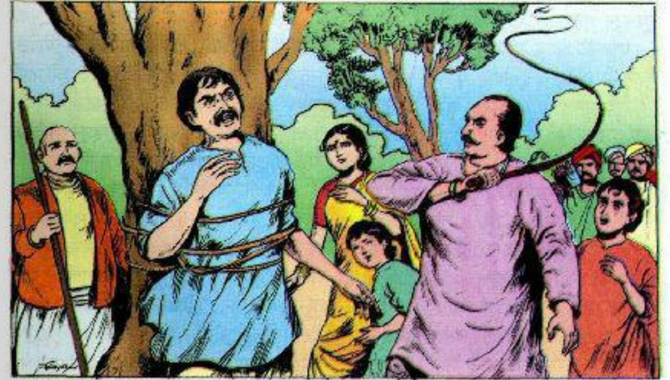
सुधा राणी

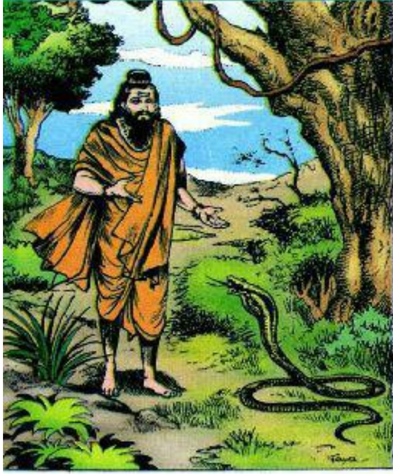
पशुपतीला हे कळल्यावर तो स्वत: सुधामकडे आला व म्हणाला, "कोणत्याही परिस्थितीत मला धान्य मिळालेच पाहिजे." सुधाम, त्याची पत्नी व मुलांनी, पशुपतीला समजावून सांगितले, पण सुधामने त्यांचे ऐकले नाही. हे पाहून सुधामची सहनशीलता संपून तो खूप संतापला.

तो अत्यंत रागाने म्हणाला, "आज माझी ही स्थिती होण्याचे कारण दुसरें कुणीही नसून तुमचीच जनावरें आहेत. जर त्यांनी माझ्या शेतांत घुसून पिकाची नासाडी केली नसती तर मी धान्य मापून तुमचे सर्व व्याज फेडले असते. माझी ही परवड तुमच्यामुळेच झाली आहे. असं असूनही तुम्ही एखाद्या निर्दय पशूसारखे वागत आहात. तुमच्यांत थोडीदेखील माणुसकी नाही."

सुधामचे हे कठोर शब्द ऐकून पशुपती क्षणभर सुन्न झाला. सुधामसारखा एक मामुली शेतकरी रागाने इतका लालेलाल होईल, आणि असा कठोर-पणें बोलेल अशी त्याला कल्पनाही नव्हती. पशुपतीने बाहेर येऊन आपल्या लोकांना सांगून सुधामला एका झाडाला बांधले व स्वत: हातात चाबूक घेऊन त्याने सुधामला मारायला सुरवात केली. त्याला आवरण्यासाठी सुधामची पत्नी व मुलें मधें पडली, त्यांनाही पशुपती फटके मारूं लागला. तो संतापलेला होता, नि तिथें असलेल्या कोणालाही पशुपतीला शांत करणें जमले नाही.

फटके मारुन मारुन पशुपती थकून गेला. त्याने चाबूक फेकून दिला व तो म्हणाला, "सुधाम, तुझें घर व शेत मी आता वसुली म्हणून ताब्यांत घेतले तरीदेखील तुझ्याकडून कर्जफेड पुरी होणार नाही. अर्धे कर्ज बाकी राहीलच. ते तूं कसे फेडशील ते

मला ठाऊक नाही. पण तुला ते फेडावेच लागेल. याचा विचार करण्यासाठी म्हणून मी तुला उद्यां सकाळपर्यंत मुदत देतो आहे.'' हे बोलून पशुपती परत जायला निघाला. सुधाम आपली सारी शक्ती एकवटून ओरडला, ''अरे, थांब जरा!''

पशुपती थांबला. सुधामने त्याला 'अरे' म्हटलेले ऐकून तो चकितच झाला.

सुधामने आपले दोन्ही हात जोडून वर आकाशाकडे पाहिले व म्हटले, ''जेव्हां माणसाचा विनाश होण्याची वेळ येते, तेव्हां त्याची बुद्धिसुद्धां भ्रष्ट होते, असे म्हणतात. तुझे विनाशाचे दिवस आता जवळच आलेले दिसत आहेत. ह्यासाठी तूं असे चुकीचे वर्तन करत आहेस, नि स्वतःला सर्वाधिकारी समजतो आहेस. आपली वागण्याची मर्यादा सोडून वागत आहेस. मी खरोखरच प्रामाणिक आहे, सत्य वागणारा व धर्मपरायण आहे. माझे हे शब्द खरे असतील तर उद्यां सकाळपर्यंत तुझा नाश होईल. माझ्या या बोलण्याला माध्यान्हीचा हा सूर्य साक्षीदार आहे.''

सुधामचे हे बोलणे थट्टेवारी नेल्यासारखे पशुपती हंसला, व वेगांतच तिथन निघून गेला. त्या रात्रीं अचानक मुसळधार पाऊस पडला, विजा कडकडूं लागल्या, आभाळ कोसळेल की काय असं वाटूं लागले. पशुपतींच्या घरावर वीज पडली. त्याचा वाडा जमीनदोस्त झाला. आंत राहाणारे कुणीही वाचले नाही. सर्वजण मरण पावले. पशुपतीही मेला.

नेमके त्याच वेळीं नारदमहर्षी भूलोकाची यात्रा करण्याच निघाले होते. सुधामच्या शेतांत जी घटना घडली, दिवसभर व रात्रीं काय काय होत गेले, ते त्यांनी प्रत्यक्षच पाहिले. एका सामान्य माणसाच्या शब्दांत केवढी महान शक्ती आहे हे पाहून त्यांना आश्चर्य वाटले.

सत्यलोकांत पोंचल्यावर नारदांनी ब्रह्मदेवांना विचारले, ''देवा, पशुपतीचा मृत्यू सहज झाला की सुधामच्या वाचाशक्तीच्या प्रभावाने झाला? एखाद्याची वाचा इतकी प्रभावी असते कां?''

ब्रह्मदेव हंसून म्हणाले, ''नारदा, सुधाम कुणी सामान्य मनुष्य नाही. तो मोठा धर्मनिष्ठ, कर्तव्यदक्ष, सत्यशील व निःस्वार्थी आहे. त्यामुळें त्याची वाणी प्रभावशाली आहे. हे तुला सहज समजावे म्हणून पृथ्वीवरचा तो एक भाग बघ.'' असें म्हणून ब्रह्मदेवाने नारदास खाली पृथ्वीवर बघण्यास सांगितले.

तिथें अरण्यमार्गाने सुबोधक नांवाचा एक संन्यासी चालला होता. रस्त्याच्या एका बाजूला झाडीमधें कालद्रष्ट नांवाचा एक नाग अत्यंत घायाळ झालेला होता. त्याने जेव्हां सुबोधकला पाहिले तेव्हां तो मोठ्या कष्टाने झाडीच्या बाहेर आला व म्हणाला, ''स्वामीजी, आपण मला ओळखले कां?'' सुबोधकाने नागाला पाहिले व आश्चर्याने म्हणाला,

''अरे, तूं? काय झालं तुला? तूं घायाळ कशाने झालास?''

''काय सांगू स्वामीजी, मी माणसांना न चावता नुसते 'फुत्कार' काढून घाबरवीत होतो. असे ते दिवस संपले. आता माणसाला कळले की माझे दांतही राहिले नाहीत व विषही राहिले नाही. विनाकारण माझ्यावार आक्रमण करून त्यांनी मला घायाळ केले आहे. मोठ्या मुष्किलीने मी सुटलो. आपण मला सांगा, मी काय करूं?'' कालद्रष्टने स्वामींना विनवले.

हे ऐकून सुबोधकाने सुस्कारा टाकून म्हटले, ''कालद्रष्ट, तुला जो जीवनांत हा अनुभव आला आहे ना, असा अनुभव अनेकांना आलेला आहे. मनुष्यप्राण्यांत दिवसेंदिवस हिंसक वृत्ती वाढते आहे.

पण तुझ्यासारख्या धर्मनिष्ठाला त्याचा अंदाजही लागणार नाही. धर्मबद्ध झालेल्यांचे जीवन अग्नीसारखे पवित्र व तेजस्वी असते. पण असे सांगण्याऐवजीं मूर्खाला असे सांगावे लागते की अग्नीचा स्पर्श जाळणारा असतो!'' असे म्हणून सुबोधकाने कालद्रष्टाच्या अंगावरुन हात फिरवला व तो तिथून निघून गेला.

त्यानंतर थोड्याच वेळांत दोन माणसें तिथें आली. एकाच्या हातात मोठी काठी होती, व दुसऱ्याच्या हातात साप ठेवण्याची झांकणाची टोपली होती, ज्याच्या हातांत काठी होती तो झाडींत जाऊन म्हणाला, ''अरे, हा इथें साप आहे. त्याच्या तोंडात दांत नाहीत. मी त्याला झाडींतून हुसकावून लावतो. तुम्ही सर्वजण घाबरुं नका. साप बाहेर आला की त्याला धिटाईने पकडा नि टोपलींत बंद करुन ठेवा.'' असे म्हणून त्याने झाडीवर जोराने काठी मारली.

दुसऱ्याच क्षणीं कालद्रष्ट झाडींतून बाहेर आला व त्या माणसाला चावला. नंतर तो दुसऱ्याकडे चावण्यास वळणार, तो ते दोघे ओरडत पळायला लागले.

हे दृश्य पाहून नारदांना समजले की प्राण्याच्या स्वभावधर्माप्रमाणें तो प्रामाणिकपणे वागणारा असेल तर तो अग्नीसारखा प्रखर असतो व त्याला वाचासिद्धी प्राप्त होते.

